

HAJDÚ ATTILA

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában Az athéni *hégemonia* kezdete és vége*

A Kr. e. 4. század történetírása az események tárgyilagos elbeszélésén túlmutatva sokkal inkább a moralizálás és az etikai modellek leírása felé veszi az irányt. A *polis* keretei fellazulnak, az egyén jelentősége fokozatosan nő, ami a görög történetírásban is érezhető hatását. Az egyéni tettek és a vakszerencse (*Tyché*) kezdi átvenni az irányító szerepet a történelem alakulásában. Mindenezek a folyamatok a kis-ázsiai aiól Kyméből származó Ephoros (Kr. e. 405 (?)–Kr. e. 330 (?)) történeti munkájában is megmutatkoznak. Elfogadott az a nézet, hogy Ephoros a görög világ fejlődését *hégemoniák* sorozataként írta le, pontosan meghatározva azokat az etikai irányelveket, amelyek egy *politeia* sikerét vagy éppen bukását előidézhetik. Ephoros egy *hégemonia* hatalomra jutását és bukását az állam vezetőinek erkölcsi normáihoz, értékrendjéhez kötötte. Dolgozatomban az athéni *hégemonia* egy-egy politikusának főbb jellemvonásait tárom fel az Ephoros-töredékek, Hérodotos, Thukydidés, a kortárs szónoklattani művek (elsősorban Isokratés) és az Ephorossal kapcsolatba hozható Diodóros Sikeliótés világtörténeti munkájának 11–15. könyveinek segítségével.

INDEX NOMINUM: Aristeidés; Diodóros Sikeliótés; Hérodotos; Lykurgos; Lysandros; Pausanias; Periklés; Themistoklés; Thukydidés; Xenophón

INDEX RERUM: Athén; *enkómion*; görög életrajz; *hégemonia*; *logos*; *paideia*; *politeia*; P. Oxy. 1610; szofisztika; Spárta

I.

A Kr. e. 4. században¹ a *polis*-rendszer felbomlása lehetővé tette, hogy a görög *historié* számára a thukydidési modellt követő *Hellénika*² mellett új utak nyíljanak meg. Az írott dokumentumok folyamatos megjelenésével³ és az Isokratés által hangoztatott pánhellénizmus eszméjének⁴ terjedésével a történeti érdeklődés látómezeje is kiszélesedett: immáron nemcsak az *autopsia* által leírható közelmúlt állt a történeti kutatás középpontjában. Ezek a változások szükségessé tették a korai ión történetírók által

*A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2–11–1–2012–0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Az évszámok, ha külön nem jelezzük, Kr. e.-re vonatkoznak.

² MARINCOLA (2001: 106–107).

³ NÉMETH–SZILÁGYI – RITOÓK–SARKADY (2006: 652–653).

⁴ ALONZO-NÚÑEZ (1990: 175); LUCE (1997: 77).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

kialakított, majd a Hérodotos és Thukydides által kidolgozott *opsis-akoé* ismeretelméleti rangsor megkérdőjelezését és újragondolását is.⁵

A makedón *hégemonia* korát megélő kyméi Ephoros ilyen feltételek között óriási vállalkozásba fogott.⁶ A görög történetírásban először vetett papiruszra egy egységes nézőpontú, harminc könyvből álló világtörténeti munkát⁷ a Hérakleidák visszatérésétől II. Philippos koráig.⁸ Az egész ókort átívelő népszerűsége⁹ ellenére Ephoros műve nem

⁵ A görög és római történetírás ismeretelméleti háttéréről kitűnő összefoglalást nyújt: SCHEPENS (2007:39–55); MARINCOLA (1997: 63–85). Különösképpen Ephorosra fókuszál: PARMEGGIANI (2011: 696–703).

⁶ Az antik életrajzi hagyomány szinte semmi biztosat nem árul el Ephoros életéről. A ránk maradt *testimoniumok* nagy része ellentmondásos és visszakereshetetlen adatokat tartalmaznak. Parázsló vitát kavart a kutatásban, hogy vajon Ephoros III. Alexandros uralkodása elejét megélte-e (FGRHist 70 T 6 apud Plu. *De Stoic. Rep.* 20p. 1043D; F 217 apud Tert. *De an.* 46). A mai legelfogadottabb nézet szerint Ephoros valamikor 400 körül születhetett és 330 körül halhatott meg. A *Historiai* datálása hasonlóan problematikus. A műben kitapintható utalások (Epameinondas halála [362]; Damos városának Philippoira való átnevezése [356]; Perinthos ostroma [341]; Alexandros Thébai ostroma [335]) alapján keletkezése valamikor a 350-es és a 330-as évek közé tehető. A művet fia, Démophilos fejezte be és adta ki (FGRHist 70 T1 apud Suid. s. v. Ἐφίππος FGRHist T 9a apud D. S. 14,14,3). Erre vonatkozó legfontosabb szakirodalmak áttekintéséhez l. : SCHWARTZ (1909: 48–502); JACOBY II. C (1926: 24–25); BARBER (1935: 8–13) NIESE (1909: 170–178).

⁷ Ephoros a hérodotosi koncepció örököseként írta meg egyetemes világtörténetét. Mindkettejük élettörténetében közös vonás, hogy a görög és a keleti világ határán születtek. Ám Ephoros kezét már a tudatosság-elve vezérelte. A *Historiait* mintegy „szemléltetőeszközként” az olvasó nevelésének a szolgálatába kívánta állítani. Erről részletesebben lesz még szó dolgozatunkban. FORNARA szerint a korszakban az antikvárius, földrajzi és történeti ismeretek felhalmozódása megérett a szintézisre és az egységesítésre. A korabeli művelt társadalmi réteg – amely egyben a *Historiai* célközönsége is volt – sarkalta Ephorost világtörténeti munkájának megalkotására FORNARA (1983: 42–43). Az Ephorosról és az egyetemes történelem műfajáról bővebben: ALONZO-NÚÑEZ (1990: 173–177); ALONZO-NÚÑEZ (2002: 35–42); BURDE (1974: 17–24); MARINCOLA (2007: 172–174); a helytörténetírással összevetve: CLARKE (2008: 96–107).

⁸ A *Historiai* időbeli kereteiről szintén egymásnak ellentmondó hagyományok maradtak fent: A *Suda*-lexikon szócikkében Ephoros Trója elesétől saját koráig tárgyalta az akkori világ történetét (FGRHist 70 T1 apud Suid. s. v. Ἐφίππος). Diodóros Sikeliótés utalása szerint a Hérakleidák visszatérésétől II. Philippos perithosi ostromáig (341) tart világtörténete (FGRHist 70 T10 apud D. S. 14,76,5). Ellenben Alexandriai Kelemen úgy tartja, hogy Ephoros 735 év eseménytörténetét összegzi a Héraklés fiak visszatérésétől Euainetos *archónságaig* (335/4) (FGRHist 70 F 223 apud Clem. Alex. *Strom.* 1,135,1) CLARKE (2008: 97).

⁹ Ephoros sikerességét mi sem bizonyítja jobban, hogy Macrobius a „notissimus scriptor historiarum” jelzővel illette (FGRHist 70 F 20a apud Macr. 5,18,6–8). A FGRHist 70 T 34-es *testimonium* apud LISTEN D. GRIECH. PROFANSCHRIFTST. tab. C 51 szerint Ephoros tagja a tíz legnépszerűbb történetírók kánonjának: ἱστορικοὶ <1> Θουκυδίδης Ἡρόδοτος Ξενοφῶν Φίλιππος Θεόπομπος Ἐφορος Ἀναξιμένης Καλλισθένης Ἑλληνικός Πολύβιος.

maradt ránk, művéből mindössze 238 *fragmentum*ot és 34 *testimonium*ot ismerünk.¹⁰ A töredékes hagyomány ellenére a kutatók úgy vélik, hogy Ephoros egyetemes történeti munkája egyfajta paradigmaváltásként értékelhető a görög historiográfiában. Tekintsük át, melyek történetírói *praxis*ának legfontosabb jegyei.

A szakirodalom alapján Ephoros *Historiai* címet viselő munkája alatt már nem pusztán a Hérodotosi tudakozódást vagy kutatást, hanem a mai értelemben használatos történeti művét értjük.¹¹ A szerző a korábbi történetírói hagyomány nyomdokain haladva talán a *Historiai* első nagyobb *prooimion*jában fogalmazta meg legfőbb történetírói elveit.¹² A vállalkozás nagyságára tekintettel – elődeit részben felhasználva,¹³ részben túlmutatva rajtuk – szükségesnek érezte, hogy történeti művét új módszertani alapokra fektettesse. A következő *fragmentum* (FGRHIST 70 F 9 apud Harp. s. v. ἀρχαίως) e tételmondatokat őrizte meg:

(...)Ἐφορος δ' ἐν τῇ <α> τῶν Ἱστοριῶν τρόπον τινα ἐξηγήσατο, <ἐν ᾧ> φησὶ περὶ τῶν ἀρχαίων πραγμάτων τοὺς νεωτέρους διεξέρχεσθαι· << περὶ μὲν γὰρ τῶν καθ' ἡμᾶς γεγενημένων >> φησὶ << τοὺς ἀκριβέστατα λέγοντας πιστοτάτους ἡγούμεθα, περὶ δὲ τῶν παλαιῶν τοὺς οὕτω διεξιόντας ἀπιθανωτάτους εἶναι νομίζομεν, ὑπολαμβάνοντες οὔτε τὰς πράξεις ἀπάσας οὔτε τῶν λόγων τοὺς πλείστους εἰκὸς εἶναι μνημονεύεσθαι δια τοσοῦτων, >>

Ephoros bevezetőjében a régmúlt eseményeit (τῶν παλαιῶν)¹⁴ rekonstruáló fiatalabb (τοὺς νεωτέρους) történetírói generációt szólítja meg. A források részletességét szem előtt tartva különbséget tesz közvetlen és közvetett beszámoló között; az előbbit szavahihetőnek, míg az utóbbit megbízhatatlannak véli.¹⁵ A szövegből nem világos, pontosan mit értetett az

¹⁰ Ephoros-*fragmentum*okat tartalmazó gyűjtemények: a töredékeket első ízben MEIER MARX publikálta 1815-ben, melyet KARL OTFRIED MÜLLER 1853-as gyűjteménye követett; 1926-ban FELIX JACOBY adta ki a töredékeket monumentális gyűjteményében: JACOBY II A (1926: 37–109); újabban a Brill Kiadónak a Brill's New Jacoby projekt keretében VICTOR PARKER készítette el a töredékek korszerű angol nyelvű fordítását és kommentárjában aktualizálta az Ephoros-filológia kérdéseit: PARKER (2013).

¹¹ SCHEPENS (2007: 50).

¹² JACOBY II. C (1926: 43).

¹³ PARMEGGIANI amellett érvel, hogy Ephoros történetírói módszere szorosan kapcsolódik Thukydides *Archaiologia*jában leírtakéhoz. Ephoros tudatosan és félreérthetetlenül verseng Thukydideszel. L. bővebben: PARMEGGIANI (1999: 107–125).

¹⁴ Felmerült az a kérdés is, hogy Ephoros vajon a τῶν παλαιῶν alatt pontosan mit értetett. Támpontot adhat Thukydides, aki a τὰ παλαιὰ kifejezést a peloponnésosi háború előtti eseményekre vonatkoztatta (Th. 1,20,1). Vajon Ephoros a kifejezéssel a Hérakleidák visszatérése előtti eseményekre célt? Nehéz eldönteni. Köztudott, hogy Ephoros teljesen mellőzte a mitológiai történetek feljegyzését: MARINCOLA (2007: 173); ugyanakkor a töredékek között találunk Héraklész személyére és tetteire való utalást, mely egyértelműen a mítoszok világába vezet vissza (FGRHIST 70 F 13 apud Theon *Prog.* 2p.67,8; F 14 apud Scol. A. R. 1,1168; F 15 apud Scol. A. R. 1,1289). A pontos szöveg ismerete nélkül biztos választ adni nem lehet. A szöveg első felében a καθ' ἡμᾶς kifejezés azt sugallja, hogy Ephoros a kortárs és nem-kortárs történelem között tesz különbséget. BARBER (1935: 27); MARINCOLA (1997: 70 33. jz).

¹⁵ MARINCOLA (1997: 70); MARINCOLA (2007: 173).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

ἀκριβέστατα alatt. A kifejezés pontosabb meghatározásához egy Polybios által megőrzött másik *fragmentum* nyújt segítséget. Polybios a Timaios történetírása ellen felhozott érvei között egyetért Ephoros azon nézetével, hogy „ha lehetőség kínálkozik” az információszerzés legjobb módszere az *autopsia*.¹⁶ Egy hosszú időszakot felölelő egyetemes történelem megírása közben azonban nehéz ennek a kíváncsornak következetesen megfelelni. Ephoros ezt jól tudta és felismerte e kutatási módszer korlátait. Ennek ellenére ezt a történetírói eljárást tartotta a legkövetendőbbnek.¹⁷ A történetíró ez esetben nem lehet mindent tudó, ellentétben az epikus költővel, aki a Múzsza sugallatára válik a régmúlt eseményeinek valódi szemtanújává.¹⁸

Ephoros igyekezett a régi idők eseményeinek elbeszéléséhez is mindig a legpontosabb (ἀκριβέστατα) beszámolókat használni, melyek szerzői szemtanúi voltak a történelemeknek;¹⁹ a kyméi történetíró emellett forráskutatást is végzett.²⁰ Az általa kidolgozott történetírói módszertan az újdonság erejével hatott, hiszen egy meglévő történeti hagyományra reflektált, sőt kritikát gyakorolt felette.²¹

Ephoros más tekintetben is újszerű volt: sok esetben eltért az általunk ismert történeti hagyománytól, és más megvilágításba helyezte a görög történelem egy-egy eseményét vagy személyiségét. Guido Schepens joggal nevezi az ephorosi *Historiáit* a görög történeti irodalom „Vulgata-változatának.”²²

Ennek a magyarázatát részint széleskörű forráshasználatában érhetjük tetten,²³ részint pedig abban, hogy Ephoros (és Theopompos) történetírását Isokratés *paideia*-eszménye és *rhétorikája* erőteljesen befolyásolta.²⁴ Lássuk, hogyan. A *hogyan* kérdésre

¹⁶ ὁ μὲν γὰρ Ἐφορός φησιν, εἰ δυνατόν ἦν αὐτοὺς (sc. τοὺς τὰς συντάξεις πραγματευομένους) παρῆναι πᾶσι τοῖς πράγμασι, ταύτην ἂν διαφέρειν πολὺ τῶν ἐμπειρῶν (FGRHIST 70 F 110 apud Plb. 12,27,7). Az elsődleges források (feliratok, szokások rögzítése, régészeti adatok) felkutatása csak *autopsia* révén végezhető el. Ez az eljárás jól adolható az ión történetírás kezdeteitől fogva. A fennmaradt *testimoniumok* és töredékek alapján Ephoros csak egyszer tehetett látogatást Athénban (FGRH70 T 4 apud Plu. *Vit. X or.* 839). Több utazását a hagyomány nem említi. Az erre vonatkozó beszámolókból az is elképzelhető, hogy nem is hagyta el Hellas területét. Athénnal (FGRHIST 70 F 31b apud Str. 9,3,11–12) és az Égei-tenger szigetvilágával (FGRHIST 70 F 11 apud Ath. 3,66p. 105 D; F 120 apud Schol. E. *Ph.* 7) szembeni szimpátiája a *fragmentumokból* világos. Ezek célozhatnak valamiféle személyes élményre, *autopsiára* is SCHEPENS (1977: 105 61. jz.).

¹⁷ Vö. Isokratés álláspontjával: az *akoé* fontosabb az *opsis*nál (Isoc. *Panath.* 149–150) MARINCOLA (1997: 276–279); AVENARIUS (1956: 81–85).

¹⁸ SCHEPENS (2007: 40).

¹⁹ MARINCOLA (2007: 173); SCHEPENS (1977: 113).

²⁰ SCHEPENS (1977: 104–105).

²¹ SCHEPENS (2007: 50).

²² SCHEPENS (1977: 96–97).

²³ Erről részletes tájékoztatást ad: JACOBY II C (1926: 31–32); BARBER (1935: 113–137); SCHEPENS (1977: 102–103).

²⁴ Ephoros retorikai történetírásról: PARMEGGIANI (2011: 34–65); tágabban: Ephoros, Theopompos és Isokratés kapcsolatához: FLOWER (1994: 42–62).

Polybiosnál találunk választ, aki az alábbi töredékben az ephorosi történetírás sajátos jellegéről beszél (FGRHIST 70 T 23 apud Plb. 12,28,10):

ὁ γὰρ Ἐφορός παρ' ὄλην τὴν πραγματείαν θαυμάσιος ὢν καὶ κατὰ τὴν φράσιν καὶ κατὰ τὸν χειρισμὸν καὶ κατὰ τὴν ἐπίνοιαν τῶν λημμάτων, δεινότατος ἔστιν ἐν ταῖς παρεκβάσει καὶ ταῖς ἀφ' αὐτοῦ γνωμολογίαις, καὶ συλλήβδην ὅταν πού τὸν ἐπιμετροῦντα λόγον διατίθεται....(F 111).

Polybios kiemeli, hogy Ephoros ismertségét leginkább a kitérők (παρεκβάσεις), az aforizmák (γνωμολογίαι), egyszóval az ἐπιμετροῦντες λόγοι alkalmazásának köszönhette. Nehéz pontosan megmondani, milyen jelentéssel bírtak ezek a fogalmak Ephoros eredeti szövegében.

Már Jacoby is úgy magyarázta a töredéket, hogy Ephoros történetírására a politikai érdeklődés teljes hiánya a jellemző. Ennek helyére a kyméi történetíró inkább etikai fogalmakat állított, amelyek egyértelműen Isokratés hatását mutatják.²⁵ A szakirodalom szerint az ephorosi ἐπιμετροῦντες λόγοι nem más, mint egy-egy fontos személyiségről moralizáló hangnemben megfogalmazott összegzések fűzése.²⁶

Ephoros tehát az eseményeket az egyéni értékrendek és az emberi természet etikai oldaláról igyekezett megközelíteni. Ez a szemlélet nem új keletű a görög történetírásban. A szofisták és talán a hippokratési iskola tanításának hatására Thukydides már foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Az athéni historikus az események mélyére tekintve az emberi természet alapvonásait festette le, és a *physis anthrópinét* speciális okozati tényezőként jelenítette meg művében. Thukydides elképzelése szerint az emberi alaptermészet nyers erejének egyedül a *polis* által biztosított törvények (*nomoi*) szabhatnak gátat.²⁷ Ephoros Thukydideshez hasonlóan a görög történelmet formáló nagy személyiségek jellemének beható elemzésével kívánta gondolkodásra ösztönözni olvasóit – méghozzá korábban soha nem látott mértékben.²⁸

A műbe beiktatott beszédek szintén morális nézeteket közvetíthettek. A fennmaradt töredékek sajnos nem őriztek meg egyetlenegy történeti kontextusban elhangozhatott beszédet sem, ezért ezek tartalmára vonatkozólag csak feltételezésekre hagyatkozhatunk.²⁹ Csupán annyit tudunk, amennyit Polybios egy helyen állít, tudniillik

²⁵ JACOBY II C (1926: 23).

²⁶ PARKER (2013: KOMM. F 123).

²⁷ Vö. Th. 3. 82; 84. A thukydidesi *physis anthrópinéról* l. részletesebben: REINHOLD (1985: 21–26).

²⁸ JACOBY II. C (1926: 23).

²⁹ Plutarchos különös kritikája Ephoros beszédeivel kapcsolatban (FGRHIST 70 T 21 apud Plu. *Praec. Rei. Publ. Ger.* 6p. 803 B) egy Thukydides utáni olvasó igényeire hívja fel a figyelmet, tudniillik a közbeszúrt beszédeket a Thukydides által lefektetett módon kell a történetírásban alkalmazni, ezeket elsősorban a hadvezérek szájába adva a csaták előtt. Ephoros közbeiktatott beszédeire csak a közvetett hagyományból tudunk következtetni. E tekintetben *locus classicus* Diodóros Sikeliótésnél a syrakusai Nikolaos népgyűlés előtt tartott beszéde a szicíliai hadjárat athéni foglyairól, amelyet biztosan Ephorostól vett át. (D. S. 13,20,1–27) PARKER (2013: KOMM. T 21); POWNALL (2004: 140–141).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

hogyan Ephoros határozott választóvonalat húzott a történetírás és *epideiktikus* szónoklás közé, és a *historiét* magasabb rendűnek határozta meg szónoklásnál.³⁰ Mindazonáltal szinte biztosra vehető, hogy etikai véleményalkotásában – érveléstechnikai szempontból – a retorika eszköztárát használta fel.³¹

Barber szerint Ephoros, ahogyan Isokratés is, elsősorban a művészi kidolgozottságra helyezte a hangsúlyt,³² de a kyméi historikus figyelmen kívül hagyta, hogy ami a szónok kezében a meggyőzés legitim eszköze, az a történetíróban veszélyes játékszer.³³ A kutatók Ephorosra sokáig mint a történeti hitelességgel mit sem törődő történetíróra tekintettek, akinek történetírása az ékesszólás bűvkörébe került. Laqueur híressé vált summázata is ezt az értékítéletet szemlélteti, azaz Ephoros egy-egy történeti könyve tulajdonképpen Isokratés részletesen kidolgozott történeti és *epideiktikus excursusainak* feleltethető meg.³⁴

Holott a görög historiográfiában ez valódi újdonság. A samosi Duris tragikus történetírásának mintájára John Marincola Ephoros és Theopompos nevéhez találóan a retorikus történetírás³⁵ fogalmát párosította, amely a *logos rhētorikos* működésével a közerkölcsöket akarta befolyásolni.³⁶

Elképzelhető, hogy történetírónk ezt a szándékát történetírói programjában is közreadta. Ismét módszertani elveihez kell visszatérnünk. Jól ismert, hogy Ephoros minden egyes könyvét bevezetővel látta el,³⁷ ahol saját történetírói módszertanának ismertetése mellett valószínűleg az emberi morállal kapcsolatos egyetemes és örökérvényű igazságról is értekezett.³⁸ Laqueur részletes vizsgálatai alapján a kutatásban többé-kevésbé tartja magát az az álláspont, hogy Diodóros könyvének *prooimionjai* Ephoros *praefatioi* nyomán készültek.³⁹

A szicíliai történetíró első könyvének *prooimionjában* az egyetemes történetírás didaktikus funkciójáról beszél. A történelem ugyanis képes arra, hogy közvetlen tapasztalás nélkül tanítsa az embereket és vezesse őket cselekedeteikben.⁴⁰ A történetírás

³⁰ FGRHIST 70 F 111 apud Plb. 12,28,8–12.

³¹ PARKER (2013: KOMM. T 23); POWNALL (2004: 140).

³² LAQUEUER, aki Diodóros és Isokratés szövegeinek vizsgálatán keresztül is következtetni próbált Ephoros művének eredeti koncepciójára, kimutatta, hogy Diodóros a 15. könyvének eleje nem más, mint Isokratés *Panathénaikosának* egyes *caputjainak* (53–55; 57–58) stilisztikailag átdolgozott változata a spártai uralom bukásának okairól LAQUEUER (1911a: 344–345).

³³ BARBER (1935: 78).

³⁴ LAQUEUER (1911a: 345).

³⁵ MARINCOLA (2001: 111–112).

³⁶ LAQUEUER (1911a: 343).

³⁷ MARINCOLA (2007: 172).

³⁸ LAQUEUER (1911a: 344).

³⁹ A kérdésben állást foglalni e dolgozatban nem tudunk. A vitához l. a legfontosabb irodalmat: LAQUEUER (1911b: 161–206); BARBER (1935: 68–74); SACKS (1982:434–443).

⁴⁰ ἡ μὲν γὰρ ἐκ τῆς πείρας ἐκάστου μάθησις μετὰ πολλῶν πόνων καὶ κινδύνων ποιεῖ τῶν χρησίμων ἕκαστα διαγινώσκειν, καὶ διὰ τοῦτο τῶν ἡρώων ὁ πολυπειρότατος μετὰ μεγάλων

célja az, hogy morális *paradeigmák* tárháza legyen nemcsak erényes, dicsőséges, hanem a gyalázatos tettek vonatkozásában is.⁴¹

Összegezve eddigi gondolatainkat: a 4. század történetírása más célokat tűz ki, inkább a moralizálás és az etikai modellek leírása felé veszi az irányt, semmint az események pusztán tárgyilagos elbeszélése felé. Az egyén kerül a figyelem középpontjába. A görög történetírás új elemmel, a jellemábrázolás előtérbe kerülésével gazdagodott. A jelenség magyarázata magától értetődik. A görög világ új vezetőit nem kötik a *polis* zárt keretei. Az athéni *hégemonia* birodalmi eszménye is minden bizonnyal új távlatokat nyitott és mintául szolgált az új hatalom gyakorlóinak. Az egyén és közösség eddigi harmóniája megbomlik, az utóbbi érdekei fokozatosan háttérbe szorulnak. A történetírásban a vezetők erényei, bűnei és az egyre nagyobb jelentőséggel bíró *Tyché*⁴² válnak a történelem menetét befolyásoló tényezőkké.⁴³

Az erények (*aretai*) és vétkek (*kakia*) bemutatását kiválóan szemléltetik az anekdoták,⁴⁴ melyekről ismeretes, hogy élvezhetőek önmagukban is vagy egy életrajz részeként, egy-egy jellegzetes tulajdonság illusztrálására. Az anekdota kezdetei az 5. század irodalmához nyúlnak vissza, majd Aristotelés iskolája és a peripatetikusok etikája nyomán egészen a plutarchosi *biographia* kialakulásához vezetnek el.⁴⁵ De kétségtelen, hogy ennek nyomai Theopomposnál⁴⁶ és Ephorosnál⁴⁷ is kitapinthatóak.⁴⁸

ἀτυχημάτων πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω· ἡ δὲ διὰ τῆς ἱστορίας περιγυρομένην σύνεσις τῶν ἀλλοτρίων ἀποτευγμάτων τε καὶ κατορθωμάτων ἀπείρατον κακῶν ἔχει τὴν διδασκαλίαν (D. S. 1.1.2–5).

⁴¹ Ezt a moralizáló irányvonalat a 15. könyv bevezetője is mutatja:

Παρ' ὄλην τὴν πραγματείαν εἰωθότες χρῆσθαι τῇ συνήθει τῆς ἱστορίας παρρησία, καὶ τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ἀνδράσιν ἐπὶ τῶν καλῶν ἔργων τὸν δίκαιον ἐπιλέγειν ἔπαινον, τοὺς δὲ φαύλους, ὅταν ἔξαμαρτάνωσιν, ἀξιοῦν δικαίας ἐπιτιμῆσεως, διὰ τοῦ τοιοῦτου τρόπου νομίζομεν τοὺς μὲν εὐπεφυκότες πρὸς ἀρετὴν τῷ διὰ τῆς δόξης ἀθανατισμῷ προτρέψεσθαι ταῖς καλλίσταις ἐγχειρεῖν πράξεσι, τοὺς δὲ τὴν ἐναντίαν ἔχοντας διάθεσιν ταῖς ἀρμολτούσαις βλασφημίαις ἀποτρέψειν τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ὁρμῆς. (D. S. 15.1.1.1–10.) L.: AVENARIUS (1956: 159).

⁴² *Tyché* jelenléte a történeti eseményeknél már Ephorosnál is kitapintható. Annak ellenére, hogy a töredékek szinte semmit sem mondanak erről (kiv. FGRHIST 70 F 63 apud St. Byz. s. v. Πάρος). Diodóros munkájából viszont valamelyest következtetni tudunk, hogy Ephoros az emberi sorsot befolyásoló képzetről miképp vélekedett: l. részletesebben: STYLIANOU (1998: 13–14).

⁴³ STYLIANOU (1998: 112–113); REINHOLD (1985: 26).

⁴⁴ Vö. Plu. *Alex.* 1,2,1–6.

⁴⁵ MOMIGLIANO (1993: 68–69); HOMEYER (1962: 75).

⁴⁶ A *Hellénikák* mintájára Theopompos műve központjául II. Philippos alakját és tetteit állította, és e köré szervezte az elbeszélését. Ez az elrendezés már minden bizonnyal utat mutatott a Nagy Sándor személye körül kialakult történeti irodalomnak is MARINCOLA (2001: 107). Theopompos művét BLANKENSHIP az életrajzi történetírás kategóriájába sorolta. Szerepe a *biographia* kialakulásában vitathatatlan BLANKENSHIP (2009: 80).

⁴⁷ Már JACOBY is megjegyezte az anekdotikus betétek jelenlétét a kyméi historikus munkájában JACOBY II C (1926: 23).

⁴⁸ MOMIGLIANO (1993: 72).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

A műfaj sokrétűségét már feltérképezték. A kutatás a *biographia* számos kulcsfontosságú tényezőjére hívta fel a figyelmet.⁴⁹ A teljesség igénye nélkül említsünk meg néhány kiemelkedő mérföldkövet. Az életrajz-irodalmat Hérodotostól⁵⁰ a thasosi Stésimbrotos,⁵¹ chiosi Ión⁵² műveinek és a sókratikus filozófiai irodalom (Platón, Xenophón)⁵³ hatásán át egészen az *enkómionig*⁵⁴ bezárólag mind-mind alakították és befolyásolták. Ezzel talán valamelyest érzékeltetni tudjuk azt a sokszínű műfaji egyveleget, amely összeérett formájában elvezet minket a görög nyelvű *biographia* létrejöttéig. Az életrajzi irodalom történetében a 4. század jelentős állomás. A következőkben ezt Ephoros példáján igyekszünk szemléltetni.

A *fragmentumok* mellett Diodóros Sikeliótés világtörténeti munkáját is bevonjuk vizsgálatainkba. Az Ephoros-filológia szerves részét képezik Diodóros *Történeti Könyvtárának* 11–15. (esetleg még a 16.) könyvei, melyek kiváló terepet nyújtanak a vizsgálódáshoz, hiszen összefüggő szöveget adnak a kezünkbe. A filológusok egyetértenek abban, hogy Diodóros e könyvek megírásához Ephorost használta. Kérdéses azonban, hogy *hogyan* és *milyen mértékben*. Abban már különbözőek a vélemények, hogy

⁴⁹ A *biographia* részletes 5. századi költői és prózai előzmények áttekintéshez: MOMIGLIANO (1993: 23–42). A történetírás és a *biographia* viszonyához: I. GENTILI–CERRI (1983: 1–63), MOMIGLIANO (1993: 8–22).

⁵⁰ HOMEYER szerint Hérodotos a görög vezetőkkel ellentétben a perzsa királyok és velük kapcsolatban álló görögök életútját hosszasan, hasonló szempontok szerint (eredet, fiatalkor, tettek, haláluk) tárgyalja HOMEYER (1962: 75–85).

⁵¹ A thasosi Stésimbrotos a demokrácia-ellenes politikai csoportok nézeteiből építkező éles hangú pamfletje *Themistoklésről, Thukydidésről és Periklésről* szintúgy megkerülhetetlen. Műfaji meghatározása mind a mai napig vitatott. A fennmaradt töredékek azt sugallják, hogy a jellemábrázolásra és a személyes vonásokra helyezte a hangsúlyt. Anekdotikus elemek segítségével mindhárom politikust, mint magánembert mutatja be, különös tekintettel nevelkedésükre, a családi és nemi életükre. Plutarchos felhasználta mindhárom politikus életrajzának megírásához. A kutatástörténethez l. bővebben: MOMIGLIANO (1993: 30); FGRHIST 107 F 1–9 apud Plut. *Them.* 2;24,4; *Cim.* 4,6; 14; 16,1; 16,5; *Per.* 26,2; 8,9; 13,14; FGRHIST 107 F 10 apud Ath. 13 *de Pericl.* 13,14; ENGELS (1998: 50–77).

⁵² A chiosi Ión *Epidémiai* c. emlékirata híres emberekről (pl. Sophoklés: FGRHIST 392 F6; Periklés: FGRHIST 392 F 15, F 16; Themistoklés: FGRHIST 392 F 11; F 13; Sókratés és Archelaos: FGRHIST 392 F 9) szóló anekdota-fűzér KATSAROS (2013: BIOGRAPH. ESSAY). MOMIGLIANO szerint Ión műve az önéletrajzírás jegyeit is magán viseli MOMIGLIANO (1993: 30). Az életrajzi irodalom kialakulásában betöltött szerepéhez l. PELLING (2007: 75–109); GEDDES (2007: 110–138).

⁵³ MOMIGLIANO (1993: 46–47; 52–54).

⁵⁴ MOMIGLIANO (1993: 49–51) Isokratés az *Evagorasban* bevallja (Isoc. *Evag.* 8.), hogy tisztában van a feladat nehézségével: Οἶδα μὲν οὖν ὅτι χαλεπὸν ἐστὶν ὁ μέλλω ποιεῖν, mivel a prózában megírt *enkómionja* elsőként szakít a szofista hagyománnyal: περὶ μὲν γὰρ ἄλλον πολλῶν καὶ παντοδαπῶν λέγειν τομῶσιν οἱ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ὄντες, περὶ τῶν τοιούτων οὐδεὶς πῶποτ' αὐτῶν συγγράφειν ἐπεχείρησεν. Az athéni szónok a mitológiai témákkal szakítva ezt a dicsőítő beszédét már kortársához írja. A műfaj már a 4. században is nagy népszerűségnek örvend STYLIANOU (1998: 6).

Diodóros e könyvek megszerkesztésénél kizárólag a *Historiait* használta-e forrásként⁵⁵ vagy kivonatolva és más forrásokkal kiegészítve örökítette-e át az utókornak.⁵⁶

Ennek ellenére a szóban forgó könyvek jól példázzák az egyén irányába történő hangsúlyeltolódást. Schwarz Diodórosról írott szócikkében a következő listával érzékeltette, hogy az 1. századi görög történetíró fent említett könyveiben a történeti személyek és tetteik milyen fontos szerepet is töltenek be. A filológus állítja: Diodóros ezeket a betéteket bizonyosan Ephorostól vette át:

- 11. könyv 11: Leónidas *aristeiája* Thermopylainál
- 11. könyv 44–47: Pausanias elítélése, Aristeidés dicsérete
- 11. könyv 58–59: Themistoklés-*enkómion*
- 11. könyv 82: Myrónidés győzelme az első peloponnésosi háború idején Oinophytánál
- 15. könyv 81: Pelopidas méltatása
- 15. könyv 39 és 88: Epameinóndas dicsérete⁵⁷

Az *enkómion*ok valóban szembeötlőek. Diodóros könyveiben továbblapozva jól látszik, hogy a 18–20. könyvben eltűnnek a moralizáló vonások, a 21–40. könyveiben ismét visszatérnek. Kézenfekvő az a magyarázat, hogy Diodóros forrásai közül némelyik nem etikai perspektívából tárgyalja az eseményeket.⁵⁸ Ám más nézőpontok is megfontolásra érdemesek.

Rögtön feltűnik, hogy a katalógusban *hiatus* mutatkozik a 11. és 15. könyv között. Schwartz fenti *enkómion*-elosztását csak azzal indokolhatjuk, hogy Ephoros a perzsa háború, a *Pentékontaetia* és a thébai uralom idejéből emelt ki politikusokat. A listában nem szerepelnek a 12–14. könyv történeti szereplői, más szóval a peloponnésosi háborút és a korai 4. század eseményeit meghatározó személyek.⁵⁹

Tartsuk szem előtt, hogy Diodóros saját korának igényeire figyelve akár szabadon is átalakíthatta Ephoros isokratési alapokon nyugvó *psogos* és *epainos* kategóriáit: azaz ami Ephorosnak dicsérendőnek vagy elítélendőnek minősült, már korántsem biztos, hogy Diodóros számára is az volt.⁶⁰

Diodóros, való igaz, segíthet Ephoros *Historiai*ának megismerésében. Azonban nem árt az óvatosság. Az általa felhasznált forrásokat az 1. században élt történetíró saját értékítélete alapján alakíthatta át, nyelvileg pedig saját stílusában formálta újra.⁶¹

⁵⁵ HOLZAPFEL (1879: 1–46); VOLQUARSEN (1868: 52–66).

⁵⁶ SCHWARTZ (1905: 679); WICKERSHAM (1994: 164).

⁵⁷ SCHWARTZ (1905: 681).

⁵⁸ Hasonló *enkómion*-betétek: Lucretia (D. S. 10,21); Philopoimén (D. S. 29,18), Hannibal (D. S. 29,19), Caesar (D. S. 32,27,3). Kimutatható, hogy Diodóros 28–32. könyve Polybios történeti munkáján alapszik, aki a történetírást szintúgy a tanítás szolgálatába állította. Ezekben a könyvekben megjelenő dicséretes Polybiostól származnak és pontosan az ephorosi formát követik STYLIANOU (1998: 8).

⁵⁹ WICKERSHAM (1994: 170–171).

⁶⁰ STYLIANOU (1998: 9–10).

⁶¹ WICKERSHAM (1994: 151); VOLQUARSEN (1868: 26–28).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

Következésképpen Diodóros Ephoroson alapuló könyveit kizárólag a *fragmentumok* és az Ephorossal kortárs szövegekkel kiegészítve szabad vizsgálni.

A listához még egy lényegi megjegyzés. A filológus felsorolásában egyértelműen a *laudatio*k jutnak főszerephez. Pausanias az egyetlen történeti személy, akinek gyűlöletes és zsarnoki viselkedése hangsúlyozásra kerül. A diodórosi *praefatio* gondolatai alapján nincs okunk azt feltételezni, hogy a negatív politikus-portrék erkölcsi megítélése kevésbé lett volna jelentéktelen, mint a dicső tetteket véghez vivő egyénéké. Sőt, ha felidézzük az erre vonatkozó sorokat, talán morális-pedagógiai szempontból sokkal inkább fajsúlyosnak hatnak a hitvány cselekedetek, hiszen ezek bemutatásával éppen a bűnre való vágytól akarja az emberiséget visszatartani (ἀποτρέψειν τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ὁρμῆς).

A korszakban a negatív ábrázolásmód korántsem egyedi jelenség. Ephoros kortársa, a chiosi Theopompos is jól szemlélteti ezt. Hasonló moralizáló elveket fogalmazva meg, főhősét, a makedón Philippost elítélte és negatív színben tüntette fel.⁶² Amikor Lukianos az *epainos-psogos* mértékletes alkalmazására int, jó alkalom számára, hogy pellengére állítsa a chiosi történetírót, aki „zsémbesen mindenben hibát keres, s abban leli az örömét, hogy történelem helyett vádbeszédet ír” (Ford. Kapintánffy István).⁶³

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy Diodóros szövege jó kiindulópont Ephoros történetírásának megismeréséhez, de nem az *egyetlen* kiindulópont. Diodóros elbeszélésének egyoldalú elemzése számos csapdát rejt magában, hiszen a *fragmentumok* és Diodóros Sikeliótés elbeszélése között akadnak eltérések.⁶⁴ Annyi bizonyos, hogy a szicíliai történetíró használta Ephorost, de ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk a kyméi történetíró munkájáról, a korábban már említett forráscsoportok vizsgálata is szükséges.

Ami pedig a Schwartz-féle névjegyzéket illeti, úgy véljük, az nem teljes; a töredékek és a fenti megállapítások fényében további politikus-portrékkal bővíthető. Dolgozatunknak ez az egyik fő célkitűzése.

II.

Ephoros munkájának didaktikus vonásai jól jellemzik a szerzőnek az egyénhez és az államberendezkedéshez való viszonyát, s egyszersem rávilágíthatnak a 4. század politikai gondolkodására is. Úgy tűnik, történetírónkat felmenthetjük Jacoby azon vádja alól, hogy a *Historia*iból hiányzik a politikai látásmód és az érdeklődés. A felmentés mellett szól a FGRHIST 70 F 149-es töredék (apud Str. 10,4,16), melyben Ephoros a krétai és spártai alkotmányról és azok intézményrendszeréről értekezik, s ezekhez az „alapító atyákat” a spártai Lykurgost, a krétai Minóst és Rhadamanthyst is szorosan hozzárendeli.

⁶² Theopompos Philippost negatív tulajdonságokkal ábrázolja. Érzékeltessük, hogy miféle jelzőkkel is illette a makedón királyt, aki βωμολόχος (FGRHIST 115 F 162); ἄκρητος (FGRHIST 115 F 27); ἀκόλαστος (FGRHIST 115 F 236); πολπότης (FGRHIST 115 F 282); ἄπληστος καὶ πολτελής (FGRHIST 115 F 224). További tájékozódáshoz: FLOWER (1994: 98–115); SHRIMPTON (1977: 123–144).

⁶³ Luk. *Hist. Conscr.* 59.

⁶⁴ WICKERSHAM (1994: 164–165).

Jacobynek csupán annyiban volt igaza, hogy az ephorosi *Historiai* nem egy konkrét városállam politikatörténetét vagy annak politikai nézőpontját kínálja. Ám éppen ennek hiánya teszi történeti munkáját a szó valódi értelmében egyetemessé. A *Historiai* az egész görögséghez szól, nem csupán a szűken vett *polis* polgárához.

A következőkben megvizsgáljuk, melyek a *Historiai* vázát jelentő építőkövek,⁶⁵ s Ephoros hogyan, miféle elgondolás alapján fésülte egybe a történeti eseményeket.

Luciano Canfora a *hégemonia* görög történetírásban betöltött szerepéről tett megállapításával célszerű kezdenünk. A kutató szerint Thukydides *Archaiológiája* teremti meg azt a hagyományt, melyet követve a későbbi történetírók – elsősorban Xenophón, Theopompos és Ephoros – elbeszéléseiket a hatalmi viszonyok átrendeződése köré szervezik.⁶⁶

John Wickersham *Hegemony and Greek Historians* című monográfiája éppúgy figyelemreméltó eredményekkel kecsegtet. A kutató már Hérodotoszal kezdődően kimutat a *hégemonia* mint történetírói koncepció iránti élénk érdeklődést. Könyvének utolsó fejezetét a kyméi historikusnak szentelve megállapítja, hogy Ephoros volt az első történetíró, aki a *hégemoniára* mint problémára tekintett, és azt érdemesnek tartotta egy átfogóbb kifejtésre.⁶⁷

Tehát a mai kutatás állása szerint az első világtörténet az egymást követő *hégemoniák* ábrázolása során akarta a görög világ fejlődését szemléltetni,⁶⁸ melyre kiváltképp a FGRHIST 70 F 118-as (apud Str. 8,5,5) és a F 119-es *fragmentumok* (apud Str. 9,2,2) világítanak rá. Nem kizárt, hogy éppen a makedón vezetés volt az ösztönző erő történetírónk számára, hogy megírja a görög *hégemonia* egységes szempontú történetét.⁶⁹ A töredékekből Wickersham arra a következtetésre jut, hogy Ephorosnál – Thukydidesszel ellentétben – az *arché* és *hégemonia* fogalmi már szinonimák.⁷⁰ Nézzük meg közelebbről Ephoros *hégemoniáról* alkotott elképzeléseit.

⁶⁵ A Diodóros által megfogalmazott talányos, Ephoros rendezővére vonatkozó *kata genos* kifejezéshez (D. S. 5,1,4) l.: DREWS (1963: 244–255).

⁶⁶ CANFORA (1999: 26–43).

⁶⁷ WICKERSHAM (1994: 127).

⁶⁸ ALONZO-NÚÑEZ (1990: 175); POWNALL (2004: 141).

⁶⁹ ALONZO-NÚÑEZ (1990: 177).

⁷⁰ A *hégemonia* egy szövetségben betöltött vezető pozíciót jelent. Thukydidesnél számos példát találunk erre: 1. Spárta vezetésével indított háború a Perzsa birodalom ellen. 2. Spárta örökébe léve Athén veszi át a *hégemonia* szerepét 3. Spárta és szövetségeseinek rendszere 4. Korinthos és szövetségesei Epidamnos vezetésével Kerkyra ellen. 5. Nikias békéje után Argos helyzete. 6. Egész Hellas *hégemoniája*. 7. Athén birodalmi státusza. Thukydides a *hégemoniát* és a tradicionális szövetséges rendszereket is fontos témának tartja. Emellé az *archét* új fogalomként hozza be. Spárta a perzsa háborúk idején betöltött vezetői szerepe készíti elő Athén jövőbeli hatalmát. Thukydides az *Archaiológiában* leírja, hogy Athén *dynamisa* a flottájában és anyagi forrásaiban rejlik. Ezek segítségével tud az athéni *hégemonia* birodalomná (*arché*) alakulni. Másképpen megfogalmazva: a *hégemonia* mindig utat enged egy másiknak, amely mindeközben önmagát *archévá* alakítja. Hogy Thukydides ezt hogyan

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

Ephoros szerint ahhoz, hogy egy állam vezető pozícióba kerüljön, nemcsak megfelelő földrajzi adottságok,⁷¹ hanem bizonyos etikai tényezők is szükségesek. Ez utóbbiak mind Isokratéstől kölcsönzött fogalmak: a *paideia* és *agógé*-eszmé, a *homonoia*, *logos* és az *eusebeia*. A *politeia* jólétét ezek az erények biztosítják, ezek révén tud az állam *hégemoniá*ként is működni.⁷² Ám a hatalom megtartása nem könnyű feladat. Ephoros nemcsak a felemelkedésről, hanem a *hégemonia* bukásának okairól is részletes magyarázatot adott.⁷³ Elsősorban a *paideia* feladásában és *pleonexia-tryphé* káros hatásaiban definiálta a hatalom elvesztését.⁷⁴

De kik e morális elvek valódi mozgatói? A felsorolt fogalmak szintén az egyén irányába terelnek minket, kiknek tevékenysége az állam sorsától elválaszthatatlan, voltaképp függnek egymástól. Ephoros egy *hégemonia* felemelkedését és bukását vezetőinek erkölcsi normáihoz, értékrendjéhez kötötte.⁷⁵ Ezt a gondolatot megerősíteni látszik Platón is a *Törvények* negyedik könyvének egyik szöveghelyén, ahol az ideális *politeia* megalkotását a vezető egyén cselekedeteitől teszi függővé:

ὡσαύτως δὲ καὶ συμπάσης δυνάμεως ὁ αὐτὸς περὶ λόγος ὡς ὅταν εἰς ταῦτον τῷ φρονεῖν τε καὶ σωφρονεῖν ἢ μεγίστη δύναμις ἐν ἀνθρώπῳ συμπέσῃ, τότε πολιτείας τῆς ἀρίστης καὶ νόμων τῶν τοιούτων φύεται γένεσις, ἄλλως δὲ οὐ μὴ ποτε γένηται.⁷⁶

A továbbiakban Ephoros *hégemoniáról* alkotott elgondolását Spárta példáján keresztül illusztráljuk. A kyméi történetíró öt évszázados vezetői hatalmat adott Spárta kezébe: Λυκούργῳ τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν (...) μόνου τῶν Ἑλλήνων καὶ γῆς καὶ θαλάττης ἐπήρξαν (...) ἕως ἀφείλοντο αὐτοὺς τὴν ἡγεμονίαν Θηβαῖοι (...).⁷⁷ A delphoi jósdá által szentesített lykurgosi *Rhétra* Spártát jól működő *politeiá*vá emeli, ezáltal tud lakóinak *eleutheriát* biztosítani. Vezető pozíciójának záloga tehát a lykurgosi szigorú *agógé*, melyből az *andreia* és a *homonoia* eszménye sugárzik. Ezen etikai szabályok betartása a mértékletesség medrében tartják a spártai államot, így képes megőrizni vezető pozícióját. Ám idővel Spárta enged a tengeri *arché*val együtt járó *tryphé*, *rhathymia* és a *pleonexia*

értékelte? Az athéni történetíró szerint ez vezetett a peloponnésosi háború kirobbanásához. Az *arché* pozitív és dicső eszméit egyedül Periklész testesíti meg WICKERSHAM (1994: 29–79).

⁷¹ Boiótia esete a FGRHIST 70 F 119-es töredékben (apud Str. 9,2,2) jól példázza azt is, hogy Ephoros miként vélekedik a történetírás és földrajz kapcsolatáról. Boiótia kiváló kikötőhelyeivel és tengereivel alkalmas arra, hogy kereskedelem révén *hégemoniá*vá szerveződjön, de nem használta ki az adottságait. A szövegben egyetlen egy vezető egyéniség sem szerepel. Nem foglalkoztak a *paideiá*val és az emberi kapcsolatokkal, csak a kardforgatással: BARBER (1935: 27–28); POWNALL (2004: 131).

⁷² BLANKENSHIP (2009: 16–17).

⁷³ A gazdagság és a túlzott jólét, mint „bágyasztó” erő már Hérodotosznál előkerül. A történetírás atyjánál a *koros-hybris-até* azok az összetevők, amelyek egy-egy birodalom bukásához vezetnek. Ephoros *tryphé*-használatát megfeleltethető ennek BLANKENSHIP (2009: 13–14); LUCE (1997: 55–56).

⁷⁴ Milétosz a túlzott költségek, a luxus, *hédoné* következtében veszítette el vezető pozícióját a Helléspontoson (FGRHist 70 F 183 apud Ath. 12, 26 p. 523 E).

⁷⁵ BURDE (1974: 20).

⁷⁶ Pl. *Leg.* 711e–712a.

⁷⁷ FGRHIST 70 F 118 apud Str. 8,5,5.

csábító erejének.⁷⁸ A pénz és a vagyon hatalma megrepeszti Spárta sziklaszilárd, lykurgosi alapokon nyugvó uralmi pozícióját. Ezen az úton haladva jutunk el egészen Leuktraig.⁷⁹

Az *exemplum* jól szemlélteti történetírónk a *hégemonia* tárgyalásánál alkalmazott sémáját és úgy sejtjük, hogy minden egyes görög nagy hatalom mögött hasonló morális alapokra épülő vázat kell keresnünk.⁸⁰ Ephoros e morális fogalmakat természetesen itt is az állam életét meghatározó személyekkel társította, azaz Spárta hatalmi pozíciójának megszilárdítását illetve hanyatlását egy-egy vezető politikus-hadvezér személyével hozta összefüggésbe. Nézzük meg közelebbről, kik is ők.

A FGRHIST 70 F 118-as (apud Str. 8,5,5) töredékben először Lykurgos nevével találkozunk, akinek alakja már az ókorban is a mítosz és a valóság határán lebegett.⁸¹ A *Historiai* az első olyan történeti munka, amely Lykurgos igazi történelmi jelentőségét kidomborította. A szakirodalom megjegyzi, hogy Ephoros volt az első, aki a mítoszokkal övezett törvényhozó életrajzát lejegyezte.⁸² Emellett Ephoros leírásában neve egyet jelent az ideális spártai uralkodóval. A korábbi történeti hagyományban ugyan fontos a személye, de Spárta Hellas feletti pozíciójának megalapozását nem a nevével fémjelezték.⁸³ Ephorosnak itt még a mester, Isokratés álláspontja sem volt meggyőző. Az athéni szónok szemében a törvényhozó nem több egyszerű epigonnál, aki a spártai *politeiát* és politikai intézményeit Athén mintájára teremtette meg.⁸⁴

Xenophón Janus-arcúnak mutatkozik a spártai törvényhozó alakjának ábrázolásában. Történeti témájú munkáiban a korábbi történetírói hagyomány nyomvonalán halad. Lykurgos nem kerül elő sem az *Anabasis*, sem a *Hellénika* könyveiben. Ábrázolásában Spárta felemelkedése földrajzi adottságainak volt köszönhető,⁸⁵ bukásának *aitionja* az isteni rend megsértése volt.⁸⁶ A spártai államférfi portréja filozófiai és elméleti írásaiban más megközelítésben tárul az olvasó elé. Az *Apomnémonematában* Xenophón a többi görög városállamtól megkülönböztetett helyen kezeli a Lykurgos által megalapított spártai uralmat.⁸⁷ Még szembetűnőbbek Lykurgos érdemei a *Lakedaimonión Politeia* című államelméleti munkájában. A spártai hatalom megteremtésén túl Spárta mindenfajta

⁷⁸ Teljesen megegyező magyarázat található Isokratésnél. vö. Isoc. *De pace* 95.

⁷⁹ Vö. D. S. 7,12,5, 8; 11,50; 14,2,1; 14,10;15,1,3–4; 15,5; 15,19,4; FGRHIST 70 F 149 apud Str. 10,4,16; FGRHIST 70 F 118 apud Str. 8,5,5; FGRHIST 70 F 205 apud Plut. *Lys.* 17; STYLIANOU (1998: 112–113).

⁸⁰ Thébai *hégemoniájához*: WICKERSHAM (1994: 124–125; 158–160).

⁸¹ L. összefoglalva szakirodalmi tájékoztatóval: BLANKENSHIP (2009: 24. 47 jgy.); MEYER (1886: 560–591).

⁸² BLANKENSHIP (2009: 42).

⁸³ Hdt. 1,65–66; Thukydides például egyszer sem említi név szerint a spártai államférfit, sőt a spártai *politeiára* is meglehetősen keveset szentel (Th. 1,18), inkább a *stasis*ből *eunomiába* történő váltásra helyezi a hangsúlyt, mindezt anélkül, hogy a reformokat végrehajtó Lykurgos érdemeit felfedné BLANKENSHIP (2009: 28–29).

⁸⁴ Isoc. *Panath.* 153–154.

⁸⁵ X. *HG.* 7,1,8–11.

⁸⁶ X. *HG.* 5,3,27–41.

⁸⁷ X. *Mem.* 4,4,15.

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

politikai, katonai és társadalmi struktúráját Lykurgos nevéhez köti.⁸⁸ Kétségtelen, hogy Ephoros Xenophón e munkáját maga is olvasta és felhasználta Lykurgos portréjának megrajzolásához.⁸⁹ A töredékekből egyértelmű, hogy a kyméi történetíró a Xenophón által leírtakhoz csatlakozott, leírása szinte megegyező a spártai törvényhozó xenophóni ábrázolásával. Itt ő a spártai *politeia* atyja, központi szereplője a *hégemonia* megalapozásának.⁹⁰ Mutassuk ki ezeket szövegszerűen: (...) ἐπεὶ δ' οὖν Λυκούργῳ τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν, τοσοῦτον ὑπερεβάλλοντο τοὺς ἄλλους, ὥστε μόνοι τῶν Ἑλλήνων καὶ γῆς καὶ θαλάττης ἐπήρξαν(...)⁹¹ A FGRHIST 70 F 148-as töredékben (apud Plb. 6,45–46) Lykurgos képes felismerni a Spártát ért kihívásokat és megoldást keresni a problémákra: δεῖν γὰρ οὐτων δι' ὧν σώζεται πολίτευμα πᾶν, τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους ἀνδρείας καὶ τῆς πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ὁμοιότητας (...).⁹² Ezekről a gondoktól megszabadulva a spártaiak képesek megerősödni, tetterős és a legjobban működő állammá válni egész Hellasban: ἦι καὶ Λακεδαιμονίους, ἕκτος οὐτας τῶν κακῶν τούτων, κάλλιστα τῶν Ἑλλήνων τὰ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς πολιτεύεσθαι καὶ συμφρονεῖν.⁹³

Ephoros a spártai törvényhozót a mítoszok világából egyértelműen történeti síkra helyezte át.⁹⁴ A FGRHIST 70 F 149-es *fragmentum* (apud Str. 10,4,18–19) e tekintetben a legrészletesebb: szó esik születésének pontos dátumáról,⁹⁵ a spártai palotában zajló családi történeteiről,⁹⁶ krétai, egyiptomi, chiosi utazásairól mint az ősi törvényhozó személyekkel összefüggésbe hozható toposzról,⁹⁷ személyes kapcsolatairól (Rhadadamanthys, Mínós⁹⁸ és Homéros),⁹⁹ végül a delphoi jósdánál tett látogatásáról, amely isteni jóváhagyással szentesítette Spárta új *politeiáját*.¹⁰⁰

⁸⁸ X. Lac. 1,1–2 ;11,1–10; 14,1–7.

⁸⁹ BLANKENSHIP (2009: 42).

⁹⁰ Ephoros itt szembemegy Hellanikos azon elképzelésével, hogy a spártai politikai struktúra kiépítése Proklészhez és Eurysthenéshez lenne köthető. Történetírónk mindemellett reflektál más, nem lykurgosi hagyományokra is, mint a száműzetésbe kényszerülő Pausanias által megszerkesztett pamfletra PARKER (2013: KOMM. F 118); WICKERSHAM (1994: 127).

⁹¹ FGRHIST 70 F 118 apud Str. 8,5,5.

⁹² Plb. 46,7.

⁹³ Plb. 46,8.

⁹⁴ FGRHIST 70 F 31a; 32; 34 apud Theon *Prog.* 95,23–96,4.

⁹⁵ Str. 10,4,18,6–7: Λυκούργον δ' ὁμολογεῖσθαι παρὰ πάντων ἕκτον ἀπὸ Προκλέους γεγενῆσθαι (...).

vö. FGRHIST 70 F 173 apud Schol. Pi. P 1 120b.

⁹⁶ Str. 10,4,19,2–12.

⁹⁷ Str. 10,4,19,12–19: ἀπῆρην εἰς Κρήτην (...) γενόμενον δὲ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ καταμαθόντα καὶ τὰ ἐκεῖ νόμιμα, ἐντυχόντα δ', ὡς φασί τινες, καὶ Ὀμήρῳ διατρίβοντι ἐν Χίῳ (FGRHIST 70 F 103).

⁹⁸ Terjedelmi kereteink nem engedik meg, hogy róluk részletesen szóljunk. Lykurgoshoz hasonló jelentőségűek. A krétai *politeia* szülőatyái (*nomothetai*). Rhadamanthys karakterét szintén új formába öntötte: a *spatium mythicum*-ból a *spatium historicum*-ba helyezte. További tájékozódáshoz: BLANKENSHIP (2009: 49–64).

⁹⁹ Str.10,4,19,14–16: (...) ἱστορήσαντα δὲ παρ' αὐτοῦ τὸν τρόπον, ὃν Ραδάμανθους τε πρότερον καὶ ὕστερον Μίνως (...) τὸν αὐτὸν τρόπον (FGRHIST 70 F 174 vö. Hdt 2,177).

¹⁰⁰ FGRHIST 70 F 174 apud Clem. Al. *Strom.* 1,170,3; Str. 10,4,19,14–16. vö. Hdt. 1,65.

Haláláról Ailianos tudósít bennünket, aki Ephorosra hivatkozva azt állítja (FGRHIST 70 F 175 apud Ael. VH 13,23), hogy Ephoros előadásában a spártai államférfi életét éhségtől meggyötörtén Spártától távol, száműzetésben fejezte be:

Λυκοῦργος ὁ Λακεδαιμόνιος ὁ Εὐνόμου παῖς δίκαιους βουλευθεῖς ἀποφῆναι Λακεδαιμονίους, ὑπὲρ τούτου γε οὐ καλοὺς τοὺς μισθοὺς ἠρύσατο. (...) λέγει δὲ Ἔφορος αὐτὸν λιμῶι διακαρτερήσαντα ἐν φυγῆι ἀποθανεῖν.

A szövegnek egy másik olvasata is van: ebben a moralizáló történetírás ismert jegyei kerülnek ismét előtérbe. Elképzelhető, hogy Ephoros Lykurgosról szóló elbeszélését itt is felhasználta egy örökérvényű erkölcsi tétel bizonyítására? Pownall felvetése mindenestre elgondolkodtató. A *Historia*iból ez az egyetlen *locus*, ahol tetten érhető a Polybios által oly nagyra értékelt ephorosi aforizma. Nem zárható ki, hogy történetírónk, amikor Lykurgos életének utolsó szakaszához érkezett, ezzel az *paradeigmával* igazolta az emberi vágyak hiábavalóságának témakörében megfogalmazott *maximáját*, hiszen Lykurgos városállamának lakóit igazságossá szerette volna tenni, de a spártaiak, akikkel ő annyi jót cselekedett, hálátlanul nem viszonzták azt.¹⁰¹

Mint láttuk, Ephoros világtörténetében mind Lykurgos életrajzi és politikai tevékenysége, mind a spártai *hégemonia* létrejöttének körülményei kiemelt témák lehettek. Valószínűsítjük, hogy Lykurgos államépítő tevékenysége mellett Spárta uralmának záróakkordja is éppoly fontos téma volt. A következőkben ezt a kérdést igyekszünk jobban megközelíteni.

Diodóros is beszámol 15. könyvének nyitányában a spártai uralom hanyatlásának okairól. Elbeszélésében azonban nem nevesít senkit, csupán általános következtetéseket von le a bukást előidéző okokról. Szóba kerül, hogy a spártaiak mostani nemzedéke erőszakosan és rosszindulatúan viseltetik a szövetségesei iránt: βιαίως καὶ χαλεπῶς χρώμενοι τοῖς συμμάχοις,¹⁰² igazságtalan és fennhéjázó háborúkat visel a hellénekkal: πολέμους ἀδίκους καὶ ὑπερηφάνους ἐνιστάμενοι πρὸς τοὺς Ἕλληνας.¹⁰³ Spárta bukása így nem ok nélküli: a lakedaimóniak a jogtalanságot elszenvedők haragját (τὸ μῖσος τῶν ἀδικουμένων)¹⁰⁴ vonták magukra, ami büntetés a korábbi igazságtalan és bűnös cselekedeteik miatt.¹⁰⁵

Valószínű, hogy Ephoros Spárta bukását konkrétan nem a leuktrai csatamezőhöz kötötte. Köztudott, hogy e döntő ütközet törte derékba Spárta uralmát, a stafétabotot Thébai vette át. Történetírónk sokkal korábbi időre nyúlt vissza, és az összeomlás kiváltó okait feltehetően személyes indítékok köré szervezte. Kiindulópontként Schwartz katalógusát érdemes felidézünk. A portrék közül azonnal kitűnik a plataiai hős,

¹⁰¹ POWNALL (2004: 140).

¹⁰² D. S. 15,1,3, 11–12.

¹⁰³ D. S. 15,1,3,12–13.

¹⁰⁴ D. S. 15, 1,4,2.

¹⁰⁵ Másutt a spártaiak túlkapasai játszottak döntő szerepet: τὸ μὲν γὰρ πρῶτον ἐν Λεύκτροις ἠπτηθέντες πολλοὺς ἀπώλεσαν τῶν πολιτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Κλεόμβροτος ἔπεσε· μετὰ δὲ ταῦτα περὶ Μαντίνειαν πολεμήσαντες τοῖς ὅλοις ἐσφάλησαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν ἀνεπίστως ἀπέβαλον. ἀγαθὴ γὰρ ἢ τύχη τοὺς μέγα φρονούντας παραδόξως σφῆλαι καὶ διδάξει μὴδεὶν ἄγαν κατελιπίζειν (D. S. 15,33,3).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

Pausanias negatív ábrázolása, ezt Diodóros feltételezhetően Ephorostól vette át. A diodórosi elitélő ábrázolás a FGRHIST 70 F 189-es töredékkel (apud Plu. *De Herod. Mal.* 5p.855F) is párba állítható:

περὶ Θεμιστοκλέους Ἐφορος μὲν εἰπὼν, ὅτι τὴν Πausανίου προδοσίαν ἔγνω καὶ τὰ πρoσσόμενα πρὸς τοὺς βασιλέως στρατηγούς, << ἄλλ' οὐκ ἐπέισθη >> φησίν, << οὐδὲ προσεδέξατο κοινουμένου καὶ παρακαλοῦντος αὐτὸν ἐπὶ τὰς <αὐτὰς> ἐλπίδας.>> Θουκυδίδης (1,35) δὲ καὶ τὸ παράπαν τὸν λόγον τοῦτον ὡς κατεγνωκῶς παρήκεν.

Ephoros szerint Pausanias hazaárulása tény, mely Themistoklés előtt is ismert volt. A töredékben a spártai hadvezér Themistoklést próbálta ugyanerre sarkallni, de az athéni politikus hajlíthatatlannak mutatkozott.

Diodóros sem hagyta szó nélkül Pausanias árulását és hitvány cselekedeteit. A szicíliai történetíró a Plataiánál győztes hadvezér jellemét erkölcsi ítésként értékelte. Bukását abban látta, hogy „sikerei dicsfényében úszva elutasította a spártai nevelést, utánozta a perzsák féktelenségét és fényűzését. (...) De a saját hitványsága miatt nem csak ő részesült méltó büntetésben, hanem ő okolható azért is, hogy polgártársai elveszítették a tenger feletti *hégemoniát*.”¹⁰⁶

Úgy tűnik, nem kell tovább nyomoznunk. Pausanias a lykurgosi *agógé* eltiprójaként és a fényűző keleti szokások híveként teljesen szembehelyezkedik a konzervatív spártai társadalommal. Tetteinek súlyos következménye kihatással van a közösségre. Az államépítő Lykurgosnak tökéletes ellentéte.

Ephoros/Diodóros beszámolója úgy látszik, zavarba ejtethet bennünket, hiszen a Strabón által megőrzött töredékben (FGRHIST 70 F 118 apud Str. 8,5,5) azt olvastuk, hogy már Lykurgosnál megkezdődik a spártai *hégemonia*, mely egészen Leuktraig töretlen. Ezzel szemben itt azt találjuk, hogy a spártai uralom Pausaniasnál hirtelenjében megszakad. A töredékeket tovább vizsgálva bizonytalanságunk még tovább fokozódik, ugyanis a spártai vezetés kudarcára vonatkozó adataink száma még tovább nő.¹⁰⁷ Pausaniashoz hasonló történelmi szereplő lép be az elbeszélésbe. Időben a peloponnésosi háború végéhez ugrottunk.

¹⁰⁶ ἐπαρθεῖς γὰρ ταῖς εὐτυχίαις τὴν μὲν Λακωνικὴν ἀγωγὴν ἐστύγησε, τὴν δὲ τῶν Περσῶν ἀκολασίαν καὶ τρυφὴν ἐμιμήσατο, (...) Ἄλλὰ γὰρ αὐτὸς μὲν διὰ τὴν ἰδίαν κακίαν οὐ μόνον τῆς ἀξίας ἔτυχε τιμωρίας, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολίταις αἴτιος κατέστη τοῦ τὴν κατὰ θάλατταν ἡγεμονίαν ἀποβαλεῖν (D. S. 11,46,3,1-5; 4,1-4).

¹⁰⁷ Derkyllidas alakja még beleillhet a sorba (FGRHIST 70 F 71 apud Ath. 11, 101 p. 500 C). A spártaiak Sisypchosnak nevezték: ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Δερκυλλίδας ὁ Λακεδαιμόνιος Σίσυφος, (...) << Λακεδαιμόνιοι ἀντὶ Θίμβρωνος Δερκυλλίδαν ἔπεμψαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀκούοντες ὅτι πάντα πράττειν εἰώθασιν οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν βάρβαροι μετὰ ἀπάτης καὶ δόλου. διόπερ Δερκυλλίδαν ἔπεμψαν ἥκιστα νομίζοντες ἕξαπατηθήσεσθαι· ἦν γὰρ οὐδὲν ἐν τῷ τρόπῳ Λακωνικὸν οὐδ' ἀπλοῦν ἔχων, ἀλλὰ πολὺ τὸ πανοῦργον καὶ τὸ θηριῶδες. διὸ καὶ Σίσυφον αὐτὸν οἱ Λακεδαιμόνιοι προσηγόρευον. >>

A hadvezér jellemét nem a spártai értékek, sokkal inkább a furfang és a vadság határozza meg. Xenophón szüksézávan nyilatkozik Derkyllidásról, akit a mála mechanητικός jelzővel illet. (X. HG. 3,1,8) WICKERSHAM (1994: 146–147).

A háború végkimenetelében a spártai Lysandros¹⁰⁸ bravúros taktikája egyértelműen Spárta oldalára billentette a mérleg nyelvét. Az Aigispotamoinál lezajlott ütközet után nyilvánvalóvá vált: Athén elvesztette a háborút, és Spárta hatalmi dominanciája előtt megnyílt az út.

A hadvezér a Hérakleidák leszármazottja volt, de nem volt tagja egyik uralkodói dinasztiának sem. Mégis, ez a kapcsolat már önmagában is teret enged szerepének hangsúlyozására, hiszen Héraklés fiai fontos szereplői Ephoros világtörténetének.¹⁰⁹ Plutarchos siet a segítségünkre, aki a hadvezér életrajzában Ephoros Lysandros-portréjának főbb jegyeit is áthagyományozta.

A töredékek alapján megállapíthatjuk, hogy Ephoros Lysandros portréja megrajzolásakor kimondatlanul Lykurgos alakját lebegtette olvasója előtt. Nem titkolt szándéka lehetett, hogy így még szembetűnőbb legyen a két jellem közötti kontraszt. Történetírónk mindvégig azt a benyomást keltette, hogy Lysandros az *imitatio Lycurgi* szellemében cselekszik, ugyanazokat az állomásokat járja be. Ellenben a spártai *naumarchos* érdekei más diktálnak. Az egyén és közösség érdekei feszülnek egymásnak, pontosabban a lykurgosi szigorú *politeia* és a személyes érdekek ellentéte. Tekintsük át ezeket a pontokat.

Lysandros valódi céljait jól megvilágítja a spártai *politeiáról* meggyőző érvekkel és körmönfontan (πιθανῶς καὶ πανούργως) megírt beszéde (περὶ τῆς πολιτείας λόγος).¹¹⁰ Ephoros szerint Pausaniashoz hasonlóan Lysandros a lykurgosi *politeia* tanait semmibe vette, uralkodói dinasztiáit megtagadta. Legáhíttabb vágya volt, hogy kikövesse magának a királyi címhez vezető utat: ὡς χρῆ τῶν Εὐρυπυωντιδῶν καὶ Ἀγιαδῶν τὴν βασιλείαν ἀφελόμενος εἰς μέσον θείναι καὶ ποιεῖσθαι τὴν αἴρεσιν ἐκ τῶν ἀρίστων, (...).¹¹¹

Diodóros beszámolója ezen a ponton nem segít, ugyanis a szicíliai történetíró eltér a Plutarchos által megőrzött hagyománytól. Ahogyan arra már utaltunk, a töredékekkel szemben Diodóros Spárta bukását nem Lysandroshoz köti, igaz ugyan, hogy tud hatalomátvételi szándékáról,¹¹² de neve ebben az összefüggésben nem kerül elő.¹¹³

A hadvezér tervének kivitelezéséhez jól tudja, szükség lesz az új *politeia* isteni jóváhagyására is. Ennek érdekében az ókori világ legismertebb jósdáit keresi fel.¹¹⁴ Semmit sem bíz a véletlenre, olyannyira, hogy az isteni legitimációért cserébe a megvesztegetés eszközétől sem riad vissza:¹¹⁵ Ἐφορος μὲν οὖν φησιν αὐτὸν (sc. Λύσανδρον), ὡς τὴν τε Πυθίαν ἐπιχειρήσας διαφθεῖραι καὶ τὰς Δωδωνίδας αὐθις ἀναπειθῶν διὰ Φερεκλέους (?)

¹⁰⁸ Jó összefoglalás Lysandroshoz: SMITH (1948: 145–156); PRENTICE (1934: 37–42).

¹⁰⁹ Plu. *Lys.* 2,1 vö. FGRHist 70 F 15 apud St. Byz. s. v. Δυνάμεις.

¹¹⁰ Diodóros Sikeliótés is tud a hadvezér halála után előkerült dokumentumról, de részletesen nem tér ki rá (D. S. 14,13,8).

¹¹¹ FGRHist 70 F 207 apud Plu. *Lys.* 30,3–5.

¹¹² D. S. 14,13,1–8.

¹¹³ D. S. 15,33,3.

¹¹⁴ WICKERSHAM (1994: 148–149).

¹¹⁵ BLANKENSHIP (2009: 45).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

ἀπέτυχεν, εἰς Ἄμμωνος ἀναβῆναι καὶ διαλέγεσθαι τοῖς προφήταις πολὺ χρυσίον διδόντα· (...)¹¹⁶

Lysandros a pénz hatalmának bűnkörében megkísérel arany- és ezüstpénzt is behozni Spártába. A gazdagsággal együtt járó *tryphé* veszélyezteti a *politeia* jólétéből eredő *homonoíát* és az *andreiát*. Athénnal szemben folytatott háborúja során Lysandros úgy érzi, hogy saját jólétét is megalapozhatja. Gylikpos személye közvetlenül jó alkalmat teremt erre. Lysandros megparancsolja neki, hogy vigye a pénzt Athénból Spártába. Gylikpos valószínűsíthető megvesztegetésével Lysandros jelentős vagyonra tesz szert. Mindemögött ama szándéka is húzódhat, hogy értékálló arany- és ezüstpénz bevezetését kísérelje meg Spártában.¹¹⁷ Csakhogy Apolló óva int a pénz szeretetétől. A benne rejlő veszélyekre és az állam jólétét veszélyeztető következményeire Lykurgost egykor Delphoiból érkező jóslat is figyelmeztette:

ἽΟτι ὁ αὐτὸς Λυκοῦργος ἤνεγκε χρησμὸν ἐκ Δελφῶν περὶ τῆς φιλαργυρίας τὸν ἐν παροιμίας μέρει μνημονευόμενον,

ἂ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν. (...)¹¹⁸

Spártában így nem is csoda, ha Lysandros terve valódi félelmet vált ki.¹¹⁹ A reakciókat alant olvashatjuk (FGRHIST 70 F 205 apud Plu. *Lys.* 17,1–2):

(...) οἱ δὲ φρονιμώτατοι τῶν Σπαρτατῶν οὐχ ἤκιστα καὶ διὰ τοῦτο τὴν τοῦ νομίματος ἰσχὺν φοβηθέντες (...) τὸν τε Λύσανδρον ἐλοιδοροῦν καὶ διεμαρτύραντο τοῖς ἐφόροις ἀποδιοπομπεῖσθαι πᾶν τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον ὥσπερ κῆρας ἐπαγωγίμους· οἱ δὲ προῦθεσαν γνώμην. καὶ Θεόπομπος (115 F 332) μὲν φησι Σκιραφίδαν, Ἐφορος δὲ Φλογίδαν εἶναι τὸν ἀποφηνάμενον, ὡς οὐ χρὴ προσδέχεσθαι νόμισμα χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ χρῆσθαι τῷ πατρίῳ (...)

Bocsássuk előre a fejezet összegzését. Spárta vezetői hatalmának vázlatos áttekintésével kimutattuk, hogy Ephoros meghatározott etikai fogalmak mentén haladt beszámolójában. Az egyén-*politeia-hégegemonia* kapcsolatrendszer valóban nyomon követhető. A lykurgosi rendszer létjogosultsága úgy tűnik, több ízben megkérdőjeleződött. Ez nem csupán a 4. század elejére igaz, jelei már a száműzött Pausaniasnál megmutatkozhattak. Ezeket Ephoros nem hagyja szó nélkül, s meglehet, hogy Lykurgos alakját éppen e hagyományokkal szemben igyekezett megerősíteni.¹²⁰

Természetesen Lysandros közvetlenül nem okolható a Leuktránál történt katonai kudarc miatt. Ephoros visszatekintésében sokkal korábbról kezdte az okok keresését. Történetírónk a spártai állam és az egyén Lykurgos által megteremtett harmonikus kapcsolatában látta a sikertörténet kulcsát. Bukását nem másban, mint a *politeia* természetének megváltozásában határozta meg. Diodóros és a FGRHIST 70 F 189-es töredék alapján már Pausanias neve is felmerül, de a Plutarchos által megőrzött töredékek egyértelműen Lysandroshoz vezetnek. Vajon Ephoros valamiféle fokozatokban

¹¹⁶ FGRHIST 70 F 206 apud Plu. *Lys.* 25,2–4 vö. D. S. 14,13,4–5.

¹¹⁷ Pénz bevezetéséről még: D. S. 14,10,1.

¹¹⁸ D. S. 7,12,5.

¹¹⁹ Erről bővebben: PARKER (2013: KOMM. F 205)

¹²⁰ WICKERSHAM (1994: 148–149)

gondolkozott a spártai vezetés elvesztéséről? A problémakört kis időre hagyjuk függőben, a későbbiekben még visszatérünk rá.

Ephoros történeti szereplőivel nemrégiben Blankenship foglalkozott doktori dolgozatában. Munkáját mi is haszonnal forgattuk, hiszen a kutató is azt kívánta bizonyítani, hogy az egyén az ephorosi világtörténetben kiemelkedő helyet foglal el. De nem haszontalan, ha dolgozatával kapcsolatos módszertani észrevételeinket itt és most megteesszük.

Először is, a kutató nem indokolta meg, miért éppen a *Historiai* ezen történeti szereplőire (ti. Lykurgosra, Minósra és Rhadamantysra, Lysandrosra, Epameinondasra) esett a választása. E nélkül Blankenship arcképcsarnoka az esetlegesség látszatát kelti. Másrészt, a kutató vizsgálati módszertana nem terjedt tovább annál, hogy a felsorolt történeti szereplőkről szóló Ephoros-*fragmentum*okat és a történetírói hagyományt ütköztetve nyomatékosítsa a kyméi történetíró teljesen más típusú jellemábrázolását. Bár tény, kiindulópontja a töredékes hagyomány volt. Vizsgálataiban nem tért ki Ephoros történeti szereplőinek egymással és a *hégemoniával* feltárható kapcsolataira sem. Holott már maga is felfigyelt arra, hogy a spártai *hégemonia* két szereplője, Lykurgos és Lysandros párba állítható egymással.

A kutató Athén történeti szereplőit szinte teljesen mellőzte dolgozatából. Egyedül Periklés kerül szóba disszertációjának bevezetőjében, de nem másért, mint hogy a kérdést felvesse.¹²¹

A következő oldalakon ezen a vonalon indulunk tovább, és Athén politikusait állítjuk vizsgálódásaink középpontjába. Az ephorosi koncepcióból kiindulva először is azokat a kereteket kell biztosítanunk, melyek között az athéni politikusok bizonyos etikai elveknek megfelelően az események mozgatórugóivá válhatnak. Az első feladatunk, hogy meggrajzoljuk az athéni *hégemonia* szóba jöhető határait.

III.

Blankenship talán joggal nem foglalkozott részletesen az Athén történelmében szerepet játszó politikus-portrékkal. A korábban idézett FGRHIST 70 F 118-as *fragmentum* (apud Str. 8,5,5) alapján azt kell feltételeznünk, hogy Ephoros nem taglalta az athéni *hégemonia* történetét. Holott a Schwarz-féle listában számos athéni szereplő neve felmerült.

A töredéket eddig csak Lykurgos kapcsán idéztük. Ám Strabón – Ephorosra hivatkozva – katalógusszerűen felsorolja, hogy a görög *oikumené* vezető nagyhatalma tengeren és szárazföldön (καὶ γῆς καὶ θαλάττης) először Spárta, melynek uralma a Lykurgostól egészen 371-ig tart, majd Thébai és esetleg Makedónia is vezető szerephez jut. A töredék sehol sem említi Athént, ami arra enged következtetni, hogy szerzőnk teljes egészében átsiklik az 5. századi athéni *hégemonia* tárgyalása felett.¹²²

¹²¹ BLANKENSHIP (2009: 45)

¹²² WICKERSHAM (1994: 122).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

(...) ἐπεὶ δ' οὖν Λυκούργω τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν, τοσοῦτον ὑπερεβάλλοντο τοὺς ἄλλους, ὥστε μόνου τῶν Ἑλλήνων καὶ γῆς καὶ θαλάττης ἐπῆρξαν, διετέλεσαν τε ἄρχοντες τῶν Ἑλληνῶν, ἕως ἀφείλοντο αὐτοὺς τὴν ἡγεμονίαν Θηβαῖοι, καὶ μετ' ἐκείνους εὐθὺς Μακεδόνες (...)

Jogosan tehetjük fel a kérdést, vajon miért fosztotta meg Ephoros Athént vezetői hatalmától? Ha Ephoros nem rögzítette az athéni *hégemoniát*, akkor arra nyomós oka van. A hibát másrésről a közvetett hagyomány felületességében kereshetjük, ami nem közvetítette pontosan Ephoros gondolatait.¹²³ A következőkben ennek eredünk utána, és az utóbbi megállapítás mellett igyekszünk érvelni.

A strabóni töredék spártai *hégemoniával* kapcsolatos megállapítása már önmagában is szokatlan. A görög történetírói hagyományban a peloponnésosi háborúig nincs adatunk egy Hellas feletti spártai uralomról. Az igaz, hogy a perzsa háború idején rövid ideig vezetői szerepkörre tesz szert, ami némiképp a töredékben foglaltak mellett szól, de hosszú időszakot átívelő vezetői pozícióról nem beszélhetünk. Hasonlóan problematikus Spárta tengeri uralmáról beszélni.¹²⁴ Thukydides ezt szintén nem támogatja, sőt mi több, mindvégig csak Athén tengeri hatalmának igazolására összpontosít.

Athén hatalmi pozíciójától való megfosztásáról a korabeli 4. századi szerzők útbaigazíthatnak. Aristotelés *Rhétorikájában* találó szójátékkal mutatott rá az *arché* jelentésének kétértelműségére. A szöveg hely jól tükrözi, miképpen gondolkozott a 4. századi Athén az 5. századi *hégemoniáról*: (...) Ἀθηναίοις τὴν τῆς θαλάττης ἀρχὴν μὴ ἀρχὴν εἶναι τῶν κακῶν ὄνασθαι γάρ. ἢ ὥσπερ Ἴσοκράτης τὴν ἀρχὴν τῆ πόλει ἀρχὴν εἶναι τῶν κακῶν.¹²⁵

Chambers részletekben gazdag elemzése rámutatott, hogy a korabeli irodalomban az athéni uralomról kialakult kép szerfelett hullámozó volt. Az elitélő és idealizált leírások a jellemzőek Isokratéstől kezdve Xenophónon át Aristotelésig.¹²⁶ Az elemzett szövegekben

¹²³ WICKERSHAM (1994: 169).

¹²⁴ WICKERSHAM (1994: 122–123).

¹²⁵ Arist. *Rh.* 3,11,7 (1412b).

¹²⁶ CHAMBERS által elemzett szövegrészletek azt sugallják, hogy ez a hullámozó megítélés a 4. század politikai eseménysorától függve változott, jócskán túlmutatva az egyszerű politikai szimpátián. Az idealizált Athén képe a 4. század elején még tartja magát. Ekkor ugyanis ismét felcsillan az athéni hatalom feléledésének a reménye a második athéni konföderáció megalakulásával (378). Jól érzékelteti ezt Isokratés, aki 380-ban megírt *Panegyrikosában* Athénnek ismét bizalmat szavazna és a várost a perzsák elleni nagy hellén koalíció vezetőjének bízna meg. *Panegyrikosában* az ősi Athén erényeivel kezdi: Καίτοι χρὴ τοὺς εὐλόγως μέγα φρονοῦντας καὶ περὶ τῆς ἡγεμονίας δικαίως ἀμφισβητοῦντας καὶ τῶν πατρίων πολλὰ κίς μεμνημένους (...) (Isoc. *Panegyricus* 25,3–5). Athént ezek teszik alkalmassá a *hégemonia* birtoklására: τοιαύτην τὴν ἀρχὴν τοῦ γένους ἔχοντας μεμνημένους (...) (Isoc. *Panegyricus* 25,5–6). Ugyanebben a művében Athén 5. századi uralmát mintegy kronosi aranykorkért festi le (Isoc. *Panath.* 100–105; 107). Egy-két gondoltat kiemelésével érzékeltessük ezt: Athén a hellének beleegyezésével állt a *hégemonia* élén, egyetértésben támogatták a demokráciát, szövetségeseivel egyenlő félként bánt. A realisabb és sokkal kritikusabb kép a szövetség háború idején jelenik meg, amikor legfőbb szövetségeseik elfordulnak Athéntől, amely a szövetség felbomlását eredményezi. Ezzel egy időben az athéni

viszont szó sem esik arról, hogy megkérdőjelezték volna az athéni *hégemonia* létét, azt csupán minőségében értékelték. Már önmagában bizonyíték erejű, hogy a 4. században élt Ephoros nem térhetett el ettől.

Nem elhanyagolható annak a szempontnak a figyelembe vétele sem, hogy történetírónk mennyire elfogult a forrásaival. Szem előtt tartandó, hogy a kyméi történetíró korántsem a tacitusi *sine ira et studio*-elv érvényesítésére törekedett.¹²⁷ Ez alól Athén sem kivétel. A szakirodalom szerint Ephoros Isokratés tanítványaként Athén elkötelezett híve volt, meg lehet, maga a város is meghatározó állomás volt életében.¹²⁸ Ez nem pusztán politikai elfogultság, inkább egyfajta tisztelet Hellas kulturális és művészeti központja iránt.¹²⁹

A töredékes hagyomány¹³⁰ mellett Diodórosz Sikeliótés is támogatja elméletünket. A szicíliai historikus a 11–13. könyvben a 480–404 közötti görög történéseket jegyezte le. Ephoros beszámolója minden bizonnyal ott van e sorok mögött, s igen termékeny példatárát adja kezünkbe Athén irányában érzett részrehajlását illetően. Kritikai észrevétel szinte alig akad.¹³¹ Ez Spártára nem mondható el.¹³²

A 12. könyv elején egy magasztos hangvételű betétet találunk, amely számot ad Athén kulturális fölényéből eredő sikereiről:

„Ugyanis ettől fogva ötven éven át Hellas nagy előrelépést tett a boldogság felé. Ebben az időben a jólét gyarapította a művészeteket és a legnagyobb művészekről megemlékeztek, akik között ott van Pheidias, a szobrász. Hasonlóképpen a nevelésben is fejlődés történt. Az egész görögség nagy becsben tartotta a filozófiát és *rhétorikát*, de kiváltképp igaz ez az athéniakra. A filozófusok közül Sókratésről, Platónról, Aristotelésről, a szónokok közül Periklésről, Isokratésről és tanítványairól emlékezünk meg. Hasonlóan említésre méltóak azok a férfiak, akik hadvezéri tudásuk miatt váltak ismerté: Miltiadés, Themistoklés, Aristeidés, Kimón, Myrónidés és sokan mások, akikről hosszasan lehetne írni. Tehát leginkább az athéniak jutottak előbbre a hírnevükkel és a bátorságukkal, nevük ismertté vált szinte az egész lakott világon. Odáig nőtt a hatalmuk, hogy lakedaimóniak és a peloponnésosiak nélkül saját erőből győzték le a tengeren és szárazföldön a nagy perzsa

szónoknak is megváltozik a véleménye. Isokratés 356-ra datálható 9. levelében Spártát jelölte ki a vezetésre, majd 346–338 között már Makedónia bírja a bizalmát. Az *Archadamos*ban az 5. századi athéniakat, mint *δεσπότες* jellemzi (42–43), akik hatalmukat politikájuk önkényessége miatt veszítették el. A *Béke* című beszédében az athéni uralom egyenértékű a *tyrannisszal*, *pleonexiá*ként aposztrofálja a városállam politikáját (83,92). A 4. század második felében marad az alapvetően kritikus kép, de kezdenek visszaszivárogni az idealizált elemek. Ezt a tendenciát mutatja Isokratés *Panathénaikos* beszéde is CHAMBERS (1975: 177–191); WICKERSHAM (1994: 137).

¹²⁷ Ephoros részrehajlását részletesen elemzi: BARBER (1935: 84–105); Kymével kapcsolatban: SAMUEL (1968: 375–388).

¹²⁸ BARBER (1935: 88).

¹²⁹ STYLIANOU (1998: 115).

¹³⁰ FGRHIST 70 F 31b apud St. Byz. s. v. Πάρος ; F 189 apud Plu. *De Herod. mal.* 5 p. 855 F; F 198 apud St. Byz. s. v. Βούδορον.

¹³¹ D. S. 11, 70, 1–4; 12, 75, 2,4; 13,102,5;15, 23,4; 15,29,8.

¹³² L. részletes példákkal: STYLIANOU (1998: 115–117).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

haderőt, ily módon szégyenítették meg a perzsák messze földön híres uralmát és a megegyezés alapján kénytelenek voltak felszabadítani Ázsia minden városát.”¹³³

A szöveghely igen tanulságos. A bevezető szavak a *Pentékontaetia* időszakának értékelését ígérik. Mégsem ezt kapjuk. Rögtön szemet szúr, hogy a történetíró által felsorakoztatott szereplők jócskán szétfeszítik a 479–431 közötti időszak kereteit. A pontatlan adatkezelésre két magyarázat kínálkozik. Az egyik szerint a kései 5. századi és kora 4. századi szereplők egy későbbi interpoláció révén kerültek a diodórosi szövegbe, így a betoldott szöveg íróját terheli a felelősség, amiért nem volt tisztában a szereplők pontos datálásával.¹³⁴

Diodóros pontatlanságában más tényező is szerepet játszhatott. A történetíró kapcsán köztudott, hogy nem stílusával és pontosságával vívta ki az utókor tiszteletét, hanem az általa áthagyományozott – máshonnan alig ismert – történeti munkák miatt. Diodóros ugyanis, mint a legtöbb ókori történetíró, gyakran csak az emlékezetére hagyatkozott, az eredeti elbeszélést rövidítette, kivonatolta. Itt is erről van szó, túlzottan összesűrítette az általa felhasznált beszámolókat, nem figyelve azok kronológiai részleteire. De bárhogyan is, Athén dicsőítése nyilvánvaló. Eközben nyomatékossítanunk sem árt, Diodóros 12. könyvében járunk, amely a kutatások szerint Ephoros munkája alapján készül(hetett).

Jól látszik, Athén vezetői pozíciója vitathatatlan, presztízst egyértelműen a Xerxés ellen vívott háború alapozta meg. Hogy Ephoros beszámolója ihlette valóban e sorokat? Az a meglátásunk, hogy a *paideia*-eszme szerepének kiemelése ezt erősítheti meg. A *paideia* vonalán elindulva a filozófia és a szónoklattan sajátosan Athénhez köthető diszciplínák, erre utal Diodóros. Ezek kulcsfontosságúak az athéni *politeia* felemelkedésében is. Lássuk, miképpen.

Isokratés részletesen kifejti a *philosophia-paideia-logos* Athénhez fűződő kapcsolatát.¹³⁵ Az athéni szónok a filozófia a városra és közösségre tett jótékony hatásairól beszél:

ἡ πάντα ταῦτα συνεξεύρε καὶ συγκατεσκεύασεν καὶ πρὸς τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσεν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράυνε καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς

¹³³ ἀπὸ τούτων γὰρ τῶν χρόνων ἐπὶ ἑτῆ πεντήκοντα πολλὴν ἐπίδοσιν ἔλαβεν ἡ Ἑλλάς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. ἐν τούτοις γὰρ τοῖς χρόνοις αἱ τε τέχναι διὰ τὴν εὐπορίαν ἠξήθησαν, καὶ τότε μέγιστοι μνημονεύονται τεχνίται γεγονέναι, ὧν ἔστι Φειδίας ὁ ἀγαλαματοποιός· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ κατὰ τὴν παιδείαν ἐπὶ πολὺ πρόβη, καὶ φιλοσοφία προετιμήθη καὶ ῥητορικὴ παρά πᾶσι μὲν Ἑλλησι, μάλιστα δὲ Ἀθηναίοις. φιλόσοφοι μὲν γὰρ οἱ περὶ τὸν Σωκράτη καὶ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην, ῥήτορες δὲ Περικλῆς καὶ Ἰσοκράτης καὶ οἱ τούτου μαθηταί· ὁμοίως δὲ καὶ ἄνδρες ἐπὶ στρατηγία διαβεβοημένοι, Μιλτιάδης, Θεμιστοκλῆς, Ἀριστείδης, Κίμων, Μυρωνίδης καὶ ἕτεροι πλείονες, περὶ ὧν μακρὸν ἂν εἶη γράφειν. μάλιστα δὲ Ἀθηναῖοι τῇ τε δόξῃ καὶ ἀνδρεία προκόψαντες διωνομάσθησαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν οἰκουμένην· ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ τὴν ἡγεμονίαν ἠῤῥησαν, ὥστε ἄνευ Λακεδαιμονίων καὶ Πελοποννησίων ἰδίᾳ μεγάλας δυνάμεις Περσικὰς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν κατηγωνίσαντο, καὶ τὴν περιβόητον Περσῶν ἡγεμονίαν ἐπὶ τοσοῦτον ἑταπείνωσαν, ὥστε ἀναγκάσαι πάσας τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις ἐλευθερῶσαι κατὰ συνθήκας (D.S. 12,1,4,1–12,2,1).

¹³⁴ GREEN (2010: 94. 3 jz.).

¹³⁵ WICKERSHAM (1994: 139).

ἐξ ἀνάγκης γιγνομένης διείλεν καὶ τὰς μὲν φυλάξασθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐνεγκεῖν ἐδίδαξεν, (...)¹³⁶

A bölcselet megszületése Athénhoz köthető: Φιλοσοφίαν (...) ἡ πόλις ἡμῶν κατέδειξεν,¹³⁷ de a szónok rögtön hozzá teszi, hogy a város éppúgy a *logos*t is nagy becsben tartotta. Ezek ismeretére minden ember vágyakozva és irigykedve tekint.¹³⁸ A szépen és művészien megkomponált beszéd azonban kevesek kiváltsága. Ez az alkotás (ἔργον) csak egy helyesen gondolkodó elméé lehet: ἀλλὰ ψυχῆς εὐφρονούσης ἔργον ὄντας.¹³⁹ Az ékesszólás birtokosai befolyásosak a saját városukban (ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους), sőt más városállamok által is megbecsültek (ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐντίμους ὄντας).¹⁴⁰ Athén éppen ezért egész Hellas iskolájává vált: ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασιν (...).¹⁴¹

Összegezve, Isokratés *Panegyrikos*ában kulturális kiválóságai miatt is alkalmasnak tartotta Athént a vezetői szerepre. Ahogyan Spárta esetében, Ephoros akár a *paideia*-fogalom köré is szervezhette Athén uralmát, kiemelve a *logos* és *philosophia* eszméit, mint Athén lényegi meghatározóit. Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Diodóros fentebb idézett athéni értékelése Ephoros *paideia*-felfogásának nyomait viseli magán – ezt Isokratésszel is igazolni tudjuk.

A továbbiakban a *hégemonia* megalapozójának személyére próbálunk fényt deríteni. A *logos* meggyőző erejének kiemelése egyértelműen az athéni demokrácia színtereit idézi fel bennünk. Ily módon a *hégemonia* megteremtését a Xerxés elleni háború politikusaihoz kell kötnünk, ami a szicíliai történetíró 11. könyvéhez vezet vissza.

Idézzük fel a Schwartz által felállított politikus-portrékat. A lista alapján láthatóan bőven akad választék: a 11. könyvben az athéni politikus-hadvezérek, Aristeidés, Themistoklés, Myrónidés a főszereplők, s a történetíró mindegyiküket pozitívan értékeli. Aristeidésszel összehasonlítva (ἐκ παραθέσεως) kerül elő a korábban már emlegetett plataiai győztes, Pausanias is (11, 44–47). Mindez beleágyazva Themistoklés tetteinek a tárgyalásába. Először Aristeidésnél célszerű kezdenünk.

Diodóros beszámolójában Aristeidés az ephorosi *homiliát* és *homoiniát* sugározza: ἡ Ἀριστείδου στρατηγία παρὰ τοῖς συμμαχοῖς θεωρουμένη, καὶ διὰ τὴν εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους ὀμιλίαν καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς (...).¹⁴² A szövetségesek Aristeidést csodálva és mindenben készségesen engedelmeskedve neki elérték, hogy harc nélkül kapja meg a tenger feletti uralmat.¹⁴³ Feddhetetlenségéért az „Igazságos” (δίκαιος) melléknévvel

¹³⁶ Isoc. *Panegyricus* 47,1–5.

¹³⁷ Isoc. *Panegyricus* 47,1;5–6.

¹³⁸ Isoc. *Panegyricus* 47, 6–7. Vö. A *logos* erejéről és funkciójáról: Isoc. *Nicocles* 3, 5–9; Isoc. *Antidosis* 15,273; Xen. *Mem.* 4,3.

¹³⁹ Isoc. *Panegyricus* 48,7–9.

¹⁴⁰ Isoc. *Panath.* 49,7–9.

¹⁴¹ Isoc. *Panath.* 50,3–4.

¹⁴² D. S. 11, 46,4,4–7.

¹⁴³ Ἀριστείδην δὲ θανυμάζοντες καὶ πάντα προθύμως ὑπακούοντες ἐποίησαν χωρὶς κινδύνου παραλαβεῖν τὴν κατὰ θάλατταν ἀρχήν. D. S. 11,46,5,3–5.

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

is illették.¹⁴⁴ Aristeidésnek mindezek mellett kulcsfontosságú szerepe volt a délosi szövetség megalapításában. Felismerte a kedvező alkalmat, hogy a Xerxés elleni háborúban Spárta vezető szerepét – Pausanias árulása miatt – Athén vegye át. Diodóros beszámol, hogy Aristeidés gyűlést tartott szövetségeseivel. A gyűlésen megállapodtak, hogy Délos szigetét jelölik ki közös kincstárunknak, ahová elhelyezték minden összegyűjtött pénzüket. Ha egy háború újra a küszöbön állna, amelyet gyaníthatóan a perzsák kezdeményeznek majd, adót fognak kivetni erejükhez mérten minden városállamra.¹⁴⁵

Az összehasonlításból más is következik. Egyértelműen a *translatio imperii* képzetére utal a következő mondat. A hatalom Spárta kezéből Pausanias vétkei (*kakia*) miatt átszúszik Athén kezébe, ami Aristeidés kiválóságának (*areté*) érdeme:

ὕψ' ἔνα δὲ καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἢ μὲν τοῦ Πausανίου κακία τῆς κατὰ θάλατταν ἡγεμονίας ἐστέρησε τοὺς πολίτας, ἢ Ἀριστείδου δὲ κατὰ πᾶν ἀρετὴ τὰς Ἀθήνας τὴν οὐκ οὔσαν στρατηγίαν ἐποίησε κτήσασθαι.¹⁴⁶

Nem vitás, Athén hatalomra jutását Aristeidés indította útnak. Az etikai irányelvek a meghatározóak. A hatalom birtoklását és elvesztését az *aretai* és a *kakia* döntik el. Csakhogy Aristeidés kapcsán csupán Diodórosra támaszkodhatunk, Ephoros *corpus*ában nem maradt fenn töredék Aristeidés tetteiről.

A kérdés már csak az, hogy egyedül neki tulajdonítható-e ez a kezdeményezés. Nem mehetünk el a beszámoló elrendezése mellett, ami a thyukydidési híres első könyvbeli kitérőt juttatja az eszünkbe. Izgalmas a kérdésfelvetés, hogy e *dispositio* kinek az érdeme? Diodórosé vagy esetleg már Ephorosé? Az az érzésünk, hogy Aristeidés *virtusa* csak a nagy rivális, Themistoklés sikerei kapcsán kerül az elbeszélés sodrásába. A továbbiakban az ő személyét vizsgáljuk.

A FGRHIST 70 F 191-es sorszámmal ellátott, Oxyrhynchos homokjából előkerült papirusztöredék (*P. Oxy.* 1610) érdekes adalékokkal szolgál a *Pentékontaetia* időszakáról.¹⁴⁷ A töredék szerzője mind a mai napig nem tisztázott. Ennek ellenére megfogalmazódtak és tartják magukat az olyan felvetések is, hogy a papiruszon található elbeszélés a kyméi Ephoros *Historiai*ából származik vagy egy ismeretlen szerző *epitoméja* e műből.¹⁴⁸ A vita eldöntésére nem vállalkozhatunk itt és most. Mindenesetre tény, hogy Jacoby is feldolgozta a töredéket.

¹⁴⁴ D. S. 11,47,2,5–6.

¹⁴⁵ εὐθὺς οὖν ὁ μὲν Ἀριστείδης συνεβούλευε τοῖς συμμάχοις ἅπασιν κοινὴν ἄγουσι σύνοδον ἀποδείξει [τὴν] Δῆλον κοινὸν ταμιεῖον, καὶ τὰ χρήματα πάντα τὰ συναγόμενα εἰς ταύτην κατατίθεσθαι, πρὸς δὲ τὸν ἀπὸ τῶν Περσῶν ὑποπτευόμενον πόλεμον τάξει φόρον ταῖς πόλεσι πάσαις κατὰ δύναμιν, (...) D. S. 11,47,1,1–5.

¹⁴⁶ D. S. 11,47,3,1–5.

¹⁴⁷ Az egész töredékhez I. JUHÁSZ (2008: 26–39).

¹⁴⁸ A töredék szerzőségéhez: GRENDEL-HUNT (1919: 98–127); AFRICA (1962: 86–89); RUBINCAM (1976: 357–366); WICKERSHAM (1994: 120–122); PARKER (2013: KOMM. F 191).

A töredékeket publikáló Grenfell és Hunt Ephoros szerzősége mellett érvelt. A *fragmentumok* helyreállításához Diodóros Sikeliótés 11. könyvének egyes fejezeteit hívták segítségül. Az vitathatatlan, hogy a Diodóros és a papirusztöredék közötti szoros kapcsolat viszonylag jól látható, kimutathatóak szó szerinti egyezések.¹⁴⁹ Nézzük a dolgozatunk szempontjából idevágó frg. 1+ 3–5. töredékeket:

frg. 1:].ὰν κ[.... |]ι ποτε
 τ.[.. |].την ` .τ[.... |]νι.[..ἀνα] | γ[κ]αῖόν [έ]στιν [.....] | εἰ[ς] τὰ
 τότε περὶ τοῦ | Θεμιστοκλέου[υς. λέ]γουσι δ' οἱ μὲν ὅ[τι ὑπέ]μνησεν αὐτ.[ὸν ὦν] |
 περὶ τε τῆς ν[αυμα] | χίας γ[εφύρας | προ]ήγγειλε· περὶ μὲν | τῆ]σ. ναυ-
 μαχ[ίας ... | ..].α.[.....

frg. 3: .]ε[.]ω[.]έκ[εἶνον] | μ.ἐν ὑπὸ τῆς πόλε[ως] | ἠτιμασμένοι, τ[ῆν] | δὲ πόλιν
 διὰ τ [ὰ]ς ε[κ]είνου πράξι[ε]ι[ς] τῆς μεγίστης τιμῆς ὑπὸ | τῶν Ἑλλήνων ἀξι|ωθεῖσαν·
 ἢ μεγάλην | [ἠγεμονί]αν (?) οἶον τ..

frg. 4 – 5: σο]φ[ωτάτην καὶ] | [δικαι]οτά[την (?) ... |]τα[τ]η[ν] κ[αὶ | χαλεπ]ω-
 τάτην [γενο]μένην πρὸς ἐκεῖνον. | οἱ δ' ὕ]πολαμβάνου[σιν | ὅτι εἰ]περ ἐβουλή[θη |
 ἐκδο]ῦναι (?) τῆ[ν ἠγε]μονία[ν απα]....

Az első *fragmentum*ból alig olvasható ki valami, de tisztán kivehető Themistoklés neve. A töredékek közül ez a legkérdésesebb, ez az egy nem mutat egyezéseket Diodórosszal.¹⁵⁰ A harmadik *fragmentum*ban a szerző megjegyzi: „ő nem volt tisztelt a város által, de éppen az ő tettei miatt érdemelte ki a hellének nagy becsülését, amely nagyhatalmat (...)” Esetleg az athéni Themistoklés tette Athént vezető nagyhatalommá (ἠγεμονί]αν), ezért a hellének nagy megbecsülését (τῆς μεγίστης τιμῆς) is kívánta?

A négyes és ötös töredék vélhetően már Themistoklés száműzetésének körülményeit tárgyalja. Themistoklés hiába tett annyi jót városával, az mégis elárulta: „a legbölcsebb és a legigazságosabb volt, ez a város lett... leg... és legveszélyesebb a számára. Mások azonban azt gondolják, hogy ha szándékában állt volna a hatalmat rábízni.”

Láthatjuk, az oxyrynchosi papirusz az athéni *hégemonia* kezdeteit/meglétét valószínűleg Themistoklésszel kapcsolja össze. Ez szintén egy merőben új megközelítés. Sem Hérodotos, sem Thukydides *expressis verbis* nem támasztja alá ezt az elképzelést, habár az athéni történetírónál a hadvezér által kezdeményezett flottaépítés vagy az Athén valódi *dynamisát* megtestesítő hajóhad leírása a peloponnésosi háború történetének többször hangoztatott *locus classicus*-ai közé tartozik.¹⁵¹

¹⁴⁹ WICKERSHAM (1994: 121).

¹⁵⁰ Talán a perzsa nagykirály és Themistoklés levelezéséről szólhat a töredék? vö. Th. 1,137. Az első *fragmentum*hoz l. PARKER (2013: KOMM.F 191).

¹⁵¹ Az athéni történetíró az athéniak szájába adva a *hégemoniára* való alkalmasságukat tárja fel az olvasó előtt (1,73–75). Az athéniak a hatalmat erkölcsi és mentális tulajdonságaikkal képesek megszerezni. A vezetőik intelligenciája, az athéni nép bátorsága, veszéllyel szembeni vállalásaik jutják őket hatalmi pozícióba, melyet a *xynesis, gnómé, prothymia, tolmé*

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

A papirusztöredék viszont Diodóros mondatával cseng össze, mely szerint Themistoklés már a perzsa háborúk idején megfosztotta a spártaiakat az Eurybiados vezényelt tengeri hatalomtól:

τίς γὰρ ἕτερος, τῆς Σπάρτης πλέον ἰσχυούσης καὶ τοῦ ναυτικοῦ τὴν ἡγεμονίαν ἔχοντος Εὐρυβιάδου τοῦ Σπαρτιάτου, ταῖς ἰδίαις πράξεσιν ἀφείλετο τῆς Σπάρτης ταύτην τὴν δόξαν;¹⁵²

Aristeidészhez hasonlóan Ephoros/Diodóros most a salamisi győztes kapcsán beszél a hatalom átruházódásáról. De hogy példánk ne tűnjék egyedinek, érdemes még egy-két gondolatot kiragadnunk.

A szicíliai történetíró a 11. könyv 41. fejezetétől Themistoklés érdemeire koncentrálna. Rögtön bevezetésekor a hadvezér erényeit dicséri, melyeket az egész görögség elismer: ἐπὶ δὲ τούτων Θεμιστοκλῆς διὰ τὴν στατηγίαν καὶ ἀγχίνουαν ἀποδοχῆς ἔτυχεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς πολίταις, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησι.¹⁵³

A megbecsüléstől övezett Themistoklés egy rendkívül ambiciózus vállalkozásba kezd. Athén kikötőjének, Peiraeusnak a kiépítésével akarja elérni, hogy Athén ütőképes tengeri hatalommá váljon: διὸ καὶ μετεωριζόμενος ἐπὶ τῇ δόξῃ πολὺ μείζοσιν ἄλλαις ἐπιβολαῖς ἐχρήσατο πρὸς αὔξησιν ἡγεμονίας ἀνηκούσαις τῇ πατρίδι. (...) ἤλπιδεν οὖν τούτου προσγενομένου τοῖς Ἀθηναίοις δυνήσεσθαι τὴν πόλιν ἀντιποιήσασθαι τῆς κατὰ θάλατταν ἡγεμονίας.¹⁵⁴

S nem utolsó szempont, Themistoklés a *logos* képességével is felvértezve a *démot* is maga mellett tudhatja: ἔπεισε δὲ τὸν δῆμον καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν πρὸς ταῖς ὑπαρχούσαις ναυσὶν εἴκοσι τριήρεις προσκατασκευάζειν, καὶ τοὺς μετοίκους καὶ τοὺς τεχνίτας ἀτελεῖς ποιῆσαι, ὅπως ὄχλος πολὺς πανταχόθεν εἰς τὴν πόλιν κατέλθῃ καὶ πλείους τέχνας κατασκευάσωσιν εὐχερῶς.¹⁵⁵

És hogy mennyivel más Ephoros/Diodóros Themistoklés-portréja Thukydidészhez képest? Történetírónk jelentős mértékben felerősíti a politikus bukását Spárta közreműködését, és tompítja Athén felelősségét.¹⁵⁶ Themistoklés értékelésével zárja Ephoros/Diodóros a politikus életútját bemutató szakaszt, mely a *laudatio* hangnemét üti meg. Idézzünk belőle:

Ἡμεῖς δὲ πάρεσμεν ἐπὶ τὴν τελευταίην ἀνδρὸς μεγίστου τῶν Ἑλλήνων, περὶ οὗ πολλοὶ διαμφισβητοῦσι, πότερον οὗτος ἀδικήσας τὴν πατρίδα καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐφυγεν εἰς Πέρσας, ἢ τοῦναντίον ἢ τε πόλις καὶ πάντες οἱ Ἕλληνες εὐεργετηθέντες

szavatolnak. Kezükben fegyverré válik a flotta, ez Athén valódi *dynamisa*, amelynek ereje a háború elején még Athén győzelmét ígéri. GOMME kommentárjában kiemeli, hogy az ἔσβάντες ἐς τὰς ναὺς visszatérő, már-már közhelyszámba menő formula Themistoklés érdemeire utal: Th. 1,73,4; 1,75,2; 74,4 továbbá 1, 91,5; 93,6 GOMME (1959: 235); WINCHERSHAM (1994: 43).

¹⁵² D. S. 11,59,1.

¹⁵³ D. S. 11, 41,1,4–5.

¹⁵⁴ D. S. 11,41,2,1–3; 41,3,1–3.

¹⁵⁵ D. S. 11,43,3,1–6.

¹⁵⁶ A lakedaimóniai heves támadásaik Themistoklés ellen, majd ők számúzik Hellasból is. D.S.11,54; 56,2–4. Vö. Th.1,136–137,2.

μεγάλα τῆς μὲν χάριτος ἐπελάθοντο, τὸν δ' εὐεργέτην ἤγαγον αὐτῶν ἀδίκως εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους. εἰ δέ τις χωρὶς φθόνου τὴν τε φύσιν τάνδρῶς καὶ τὰς πράξεις ἐξετάζοι μετ' ἀκριβείας, εὐρήσει πάντων ὧν μνημονεύομεν ἀμφοτέροις τοῖς εἰρημένοις πεπρωτεκότα. διὸ καὶ θαυμάσειεν ἂν τις εἰκότως, εἰ στερῆσαι σφᾶς αὐτοὺς ἀνδρὸς τοιοῦτου τὴν φύσιν ἠθέλησαν.¹⁵⁷

Az *enkómion*-betét zárása egyben feleleveníti Lykurgos élettörténetének zárómondatait is. Természetesen nem felejtettük el, hogy Lykurgos a görög világ archaikus korszakának törvényhozóját testesíti meg. Másrészről, hogy Ephoros keze alatt kerül át a mítoszok világából a *spatium historicum*-ba. Mégis, a két egyén méltatásában közös metszéspontok vannak.

A narratívában ismét a száműzetés, a városba vetett hit és a *doxa* kérdéskörei kerülnek elő. Ephoros/Diodóros számot ad a politikus életéről, de a végső szót nem a történetíró mondja ki. Csupán felkínálja az alternatívákat. Döntson az olvasó. Themistoklés értékelésénél ismét az ephorosi moralizáló történetírás nyomai tárulnak fel. Idézzük fel e sorokat:

„Vajon valóban ő ártott hazájának és más helléneknek, hogy Perzsiában keresett menedéket? Vagy éppen ellenkezőleg. A városa és az egész görögség nagy jótéteményekben részesülve elfeledte hálájukat kifejezni neki, és jötevőjüket gaz módon belerántották a legnagyobb veszedelembe.”

A Strabón által közvetített *fragmentum* elvitatja Athén vezetői szerephez való jogát. Ennek dacára, az előbbieken azt próbáltuk alátámasztani, hogy Ephoros Athén *hégemoniájával* is foglalkozott a *Historiáiban*. A töredékek e tekintetben hallgatnak, így Isokratés és Diodóros szövegén keresztül igyekeztünk Ephoroshoz eljutni, és rekonstruálni Ephoros athéni *paideiáról* alkotott elképzeléseit. Ugyancsak igyekeztünk körvonalazni az athéni *hégemonia* megteremtéséért síkra szálló politikus(ok) portréját. A többes szám nem véletlen. Rögton két név is felmerül. Diodóros szövege alapján az egyik jelölt a délosi szövetséget életre hívó Aristeidés. Ismét kiemeljük, hogy ezen kijelentését nem szembesíthetjük erre vonatkozó Ephoros-*fragmentumokkal*.

Diodóros és a *P. Oxy.* 1610-es töredék párhuzamos olvasása tanúsítja, hogy Themistoklés is jelölt az Athén Hellas feletti hatalmának megszervezésében. Szerzője homályossága miatt az oxyrynchosi töredék Wickersham szerint már arra sem perdöntő bizonyíték, hogy Ephoros a vezető nagyhatalmak között Athént is szerepeltette volna.¹⁵⁸ A [ἡγεμονί]αν csakugyan mindkét esetben csak kiegészítés. Bizonyító ereje önmagában csekély. Viszont más megközelítésben az athéni *hégemoniával* és kezdeményezőinek létjogosultságával kapcsolatos elképzelés mégis tartható.

Az a benyomásunk, hogy Themistoklés és Lykurgos között párhuzam húzható. Ephoros erkölcsi útmutatásként némiképp tudatosan utalhatott a spártai és az athéni hatalom megalapítójának közös életútjára. Diodórosnál Themistoklés nagyszabású építkezései és hadvezéri sikerei révén éri el a tengeri uralom megszerzését. Diodóros

¹⁵⁷ D. S. 11,58,4,1–11,58,5,5.

¹⁵⁸ WINCHERSHAM (1994: 122). Ezt a nézetet osztotta POWNALL (2004: 132) is.

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

(Ephoros?) ebbe a narratívába (11,41–50) illesztette be – mintegy a thukydidési *comparatio* allúziójaként – Pausanias és Aristeidés összevetését. Themistoklés majd rövid kitérő után az 54–59-es fejezetekben tér vissza utolsó éveinek történetével és *virtusának* méltatásával. Pausanias árulása mindenesetre lehetőséget ad Athénnek, hogy az öt évszázados spártai uralom megtörjön, és Athén vegye át a vezetés stafétáját Aristeidés és/vagy Themistoklés személyében. Utóbbi mellett további adalék szólhat.

A FGRHIST 70 F 189-es töredék (apud Plu. *De Herod. Mal.* 5p.855F) Themistoklést és Pausaniast egymás mellett szerepelteti. Mint láttuk, Diodórosnál szintúgy nem elválaszthatóak. Ismét Thukydidés híres, első könyvébe beiktatott *excursusát* kell megvizsgálnunk, melyet a 4. századi olvasó szintén ismert.

Az athéni historikus itt félretette rövid időre az egzakt katonai és politikai történetírást, s mintha Hérodotos hangján szólalna meg.¹⁵⁹ A thukydidési betétnek fontos üzenete van. Számos elképzelés született, hogy a görög perzsa háború legnagyobb athéni és spártai hőse milyen szerepet tölt be az athéni történetíró elbeszélésében. John Marincola például a perzsa invázió legnagyobb hőseit Periklésnek, Alkibiadésnek, Lysandrosnak a tulajdonképpeni prototípusaiként értelmezte.¹⁶⁰

Hogy Ephoros ismerhette-e ezt az *excursust* arról nincs kétségünk. Ez további érvként szolgál az Aristeidés-Pausanias-Themistoklés összevetés thukydidési visszhangjához is. Történetírónk szándékosan Thukydidés *Historiaiára* replikázott. Gyanítható, hogy Ephoros Thukydidésszel folytatott – Mészáros Tamástól kölcsönzött fogalmat használva – *aszinkron aemulatio*s technikájáról van szó.¹⁶¹ A következőkben ezt fogjuk közelebről meghatározni. Vizsgálatainkban Pausanias szerepe itt véget ért. A továbbiakban Thukydidés Themistoklés-Periklés „tengelye” felé fordulunk.

Thukydidés nem titkolt szándéka, hogy kidomborítsa a Periklés és Themistoklés között a párhuzamot.¹⁶² A Themistoklés-*excursus* voltaképp felvezeti Periklés első beszédét (Th. 1,140–144). Periklés itt a nagy háború stratégiáját készül az athéniaknak előadni. A biztos győzelmet az athéni flotta erejében látja, abban a flottában, amit még Themistoklés alapozott meg, és amellyel Salamisnál sikeresen felülkerekedtek a barbár hordák felett. Világos, hogy Thukydidés Periklést nyilvánvalóan a salamisi győztes, Themistoklés nyomdokaiba léptette.¹⁶³ Thukydidés nemcsak a dicső évekről számolt be, száműzetésének

¹⁵⁹ CARTWRIGHT – WARNER (1997: 80).

¹⁶⁰ MARINCOLA (2001: 70–71). Az *excursus* további értelmezéséről bővebben: KONISHI (1970: 52–69); TRACY (2009: 60).

¹⁶¹ Szóbeli közlés: *Az athéni tyrannis kezdete és vége: Kylón és a zsarnokölők*, 2010. október 18., Szeged (Az Ókortudományi Társaság Szegedi Tagozatának szervezésében elhangzott előadás).

¹⁶² TRACY (2009: 58).

¹⁶³ A fiatal Periklés Themistoklésszel saját politikai karrierjét akarta előremozdítani. A feliratos anyagok említik, hogy Periklés vállalta magára Aischylos 472-ben bemutatott *Perzsák* c. drámájának teljes anyagi kötelezettségét (IG II² 2318 10), hogy az athéniak kollektív emlékezetében felidézze, hogy mennyi mindent köszönhetnek Themistoklésnek. A kronológiai adatok bizonytalansága ellenére a darab bemutatása nagyjából egybeeshetett

évei éppúgy előkerültek (1,135–138). E szavak finoman, de félreérthetetlenül Periklésre is vonatkoztak. Thukydides Periklés híveként nyíltan sohasem illetve kritikával az athéni demokrácia intézményét megtestesítő államférfit.

Ephoros, hogy elődjét felülmúlja, éppen a thukydidészi Themistoklés-Periklés *synkrisist* bontotta meg. Így tudatosította olvasójában, hogy kinek az elbeszélésével kíván versenyre szállni. Periklést a 4. század közönsége már egészen más funkcióban látta viszont. Ezzel érkeztünk vizsgálataink utolsó nagyobb állomásához.

Ephoros valószínűleg a 13. könyvben¹⁶⁴ kezdte el a peloponnésosi háború vagy, ahogyan még ő maga nevezhette, az archidamosi háború történetét.¹⁶⁵ Diodóros a 12. könyvben Korinthos és Kerkyra konfliktusának kifejtése után elérte azt a pontot, ahol Thukydides műve elkezdődött.¹⁶⁶ Ezt követően vázlatosan ismertette a peloponnésosi háború okait, melyeket a beszámoló végén a kyméi Ephorosra hivatkozva állított. Ephoros/Diodóros elbeszélésében maga Periklés sodorta az athéniakat a nagy háborúba.¹⁶⁷

Tagadhatatlan, hogy Ephoros Thukydidest használta elsődleges forrásként a háborús események taglalásához.¹⁶⁸ Azonban elődje beszámolóját kiegészítve és bírálva más szempontok mentén építi fel a háborús okok láncolatát. Ephoros az Athén és Spárta között dúló háború színterai mögött Periklés indítékait jelölte meg, melyek Thukydides ἀληθεστάτη πρόφασις-val állnak ellentétben, tudniillik, hogy τοὺς Ἀθηναίους ἠγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν.¹⁶⁹ Ephorossal ellentétben Thukydides ezt a vezérfonalat végigvezetve katonai és politikai történetírás megalkotását tűzte ki célul, s nem keresett személyes okokat.¹⁷⁰

Ephoros egyik leghosszabb *fragmentumát* (FGRHIST 70 F 196 apud D. S. 12,38–41) az áttekinthetőség kedvéért röviden ismertetjük:

12,38,1: Diodóros bevezető szavai a peloponnésosi háborúról, indoklás a háborúhoz vezető okok tárgyalásáról.

12, 38,2–4: A délosi szövetség pénzét Athénba szállítják és megőrzését Periklésre bízzák. Ám az államférfi a pénz legnagyobb részét saját magára (ἰδίαι) költötte, ennek okán nem tudott

Themistoklés osztrakizálásával. TRACY (2009: 58–60); További értelmezés: RHODES (2006: 532–533).

¹⁶⁴ Konszenzus az egyes könyvek tartalmára vonatkozóan sincs. Erről l. bővebben: SCHWARTZ (1907: 4–6); JACOBY II. C (1926: 27–30); BARBER (1935: 173–174); PARKER (2013: BIOGRAPH. ESSAY) PARMEGGIANI szerint Ephoros nem húzott határvonalat a peloponnésosi háború okai és a *Pentékontaetia* között. Így a 12–13. könyvek eseményei közé nem húzható ilyen éles cezúra: PARMEGGIANI (2011: 416).

¹⁶⁵ FGRHIST 70 F 197 apud Harp. s. v. Ἀρχιδάμειος πόλεμος.

¹⁶⁶ D. S. 12,37.

¹⁶⁷ GRIBBLE (2006: 441).

¹⁶⁸ JACOBY II C. (1926: 31); BARBER (1935: 123); SCHWARZ (1907: 13–14). Thukydides recepciója Ephorosnál l. bővebben: NICOLAI (2006: 713–714); GOMME (1959: 44–45); HORNBLLOWER (2011: 302–303).

¹⁶⁹ Th. 1,23,6.

¹⁷⁰ GRIBBLE (2006: 441).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

elszámolni a rábizott vagyonnal (38,2) és inkább betegséget színlelve ágnak dőlt. Alkibiadésnek, unokaöccsének tanácsát megfogadva úgy dönt, háborúba sodorja az athéniakat, hogy így terelje el polgártársainak figyelmét és kerülje el az elszámoltatást (38,3–4).¹⁷¹

12, 39,1–3: E szándékát Diodóros szerint a véletlen (αὐτόματων) is segítette. Lássuk, miként. Periklész ellenségei, hogy az államférfi vezetői helyzetét megingassák, közvetlen környezetét vették célba. Athéna Parthenos szobrát készítő Pheidiaszt azzal vádolták, hogy a „szent vagyton” egy jó részét eltulajdonította. A szobrász története itt véget is ér, további sorsáról már nem tudunk meg semmit. A szofista Anaxagorasszal, az államférfi tanárával hasonló a helyzet: csak arról értesülünk, hogy *asebeia*val rágalmazták meg. Jóllehet, mások állnak a bírák előtt, a vádbeszédek Periklész ellen szólnak. Ezért az államférfi szorult helyzetében arra az elhatározásra jut, hogy megrendült politikai helyzetét egy háború lángra lobbantásával szilárdítja meg.

12, 39,4: Az athéniak kezdeményezésére hozott néphatározattal – melynek háttérében nem kizárt, hogy maga Periklész állt¹⁷² – a megariaikat kiűzik az athéni *agoráról* és kikötőkből. A megariaiak ezt követően Spártához fordulnak jogorvoslatért. A megariaiak kérésének eleget téve azok válaszul ultimátumot küldenek Athénnek. Felszólítják a várost: vagy eltörlik a határozatot, vagy Spárta szövetségeseivel együtt háborút indít Athén ellen.

12, 39,5–40,5: Ephoros itt egyértelműen Thukydidészt parafrázeálta (vö. Th. 1,139–144; 2,13). Periklész a népgyűlésen a megari határozat megtartása mellett érvel. A hadvezér józanul mérlegelve az erőviszonyokat *enumeratiót* tart a város anyagi készletéről és katonai felszereltségéről. Véggöveztetése az, hogy ha háborúra kerül sor, Athén legyőzi ellenfelét. Szónoklata révén (λόγου δεινότης) a hadvezér végül meggyőzte az athéniakat, hogy a határozatot ne vonják vissza.

12, 40,6: A háború így elkerülhetlenné vált. Diodóros, hogy az eddigieket alátámassza, Aristophanész és Eupolis műveiből is idéz néhány sort, majd elbeszélését forrásának megnevezésével zárja:

12, 41,1: „Tehát Ephoros szerint a peloponnésosi háborúnak valami ilyen okai voltak” (Αἰτίαι τοιαῦταί τινες).

A másodkézből tolmácsolt szövegben az egyes gondolatmenetek közötti kapcsolódási pontok elmosódtak. Kimutathatóak *lacunák*, az úton-útfélen használt *genitivus absolutusos* szerkezetek a szöveg összesűritésére engednek következtetni.¹⁷³ Mindezek miatt Diodóros

¹⁷¹ Az Alkibiadés-anekdota továbbéléséhez: Aristodem.16,4; V. Max. 3, 1, ext. 3 és Plu. Alc. 7, majd a bizánci kor *scholion*-irodalmában is l. CONNOR (1960: 59).

¹⁷² Ephoros/Diodóros konkrétan nem mondja ki, hogy maga Periklész a megari *pséphisma* kezdeményezője. Diodóros szövege mellett nagy segítségünk a 4. század végén élő Aristodémosz is, aki a peloponnésosi háború kitörésének elbeszélésekor Thukydidész és Ephoros munkáját használta fel, Diodórosnál részletek tekintetében pontosabb is. Aristodémosznál egyértelműen Periklész játszik szerepet a határozat megszületésénél (1,16: βουλόμενος ἐκκλῖναι τὰς κρίσεις ἐπολιτεύσατο τὸν πόλεμον τοῦτον, γράψας τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα). Arra következtethetünk, hogy ez Ephorosnál is így szerepelhetett, mindezt Aristophanész erre vonatkozó idézete is tanúsít. A hagyományról l. részletesebben: CONNOR (1960: 82–168).

¹⁷³ PARMEGGIANI (2011: 417).

szövege meglehetősen nehézkes és összefüggéstelen. A szövegközi ellentmondások,¹⁷⁴ a szereplők hirtelen fel- és eltűnése és Periklész hullámozó megítélése¹⁷⁵ alapján Friedrich Vogel arra a következtetésre jutott, hogy Diodórosz Ephoros mellett más forrásból is dolgozhatott, pontosabban, hogy a 38. fejezetben leírtak nem Ephoros műve alapján készültek. Ezt a nézetet osztotta Jacoby és Barber is.¹⁷⁶

A kutatás azóta már felülvizsgálta Vogel nézetét, és ma már az az elfogadott álláspont, hogy a beszámoló az elejétől a végéig mégiscsak Ephoros tollán születhetett. Már a német filológus is helyesen vette észre, hogy a 38. és 39–40. *caputok* között bizonyos kifejezések sokszor megismétlődnek.¹⁷⁷ Ez nem diodóroszi sajátosság, hanem Diodóroszon keresztül itt Ephoros sajátos stílusát érhetjük tetten. A *fragmentumok* és Diodórosz között másutt szintén kimutathatóak ilyen párhuzamok.¹⁷⁸ Schwartz szerint Ephoros volt az első, aki bevezette az elbeszélés megkettőzésének (*Verdopplung*) elvét, pontosabban azt az irodalmi fogást, hogy történetíróknak különböző kontextusban kétszer (vagy háromszor) elbeszélte ugyanazt az eseményt, mindeközben hasonló kifejezéseket használt.¹⁷⁹ A nyelvi egyezések már önmagában alátámasztják, hogy a peloponnésosi háború kitöréséről szóló diodóroszi beszámoló teljes egészében Ephorostól származik.¹⁸⁰

¹⁷⁴ A délosi szövetség pénzének pontos összegéről nem egységes szövegünk. A 38,2-ben az összeg 8000 talentum, de a 40,2 *caputban* már 10000 talentum (Ez utóbbi adat szerepel még a 12. könyv 54,3. és 13. könyv 21,3. *caputjaiban* is). Párhuzamként, Thukydidész 9700 talentumra becsüli a szövetség pénzét (Th. 2,13,3). Nem árt szem előtt tartanunk, hogy Ephoros *corpusban* előfordul, hogy számadatokat gyakran hibásan rögzítettek (vö. FGRHIST 70 F 218 apud Plb. 12,4a,3). Így a legésszerűbb magyarázat a hibás hagyományozódásban keresendő. Ennek ellenére, Isokratész (Isoc. *De pace* 126) a szent vagyont leszámítva 8000 talentumról beszél, amely egybeesik Diodórosz 38. fejezetében leírtakéval VOGEL (1889: 535), PARKER (2013: KOMM. F 196). Erről bővebben még: MERITT–WADE–GERY–MCGREGOR (1949: 121–127). VOGEL másik fontos megjegyzése Periklész *patronymikonjának* következtelen használatára vonatkozott. Diodórosz a 11,85,1-ban Periklész ezzel együtt vezeti be. 12,38-ban ezt elhagyva csak Periklész nevét említi, de a 39,1-nél ismét az atyja nevével együtt szerepel: VOGEL (1889: 534–535).

¹⁷⁵ A 38. *caputban* Periklész ábrázolása sokkal negatívabb, mint a következő fejezetben: VOGEL (1889: 535–536).

¹⁷⁶ JACOBY II C (1926: 31); BARBER (1935: 107).

¹⁷⁷ Az ismétlődések egy része Periklész meggyőző beszédalképsége köré csoportosítható. 38,2: οὗτος δ' ἦν εὐγενεῖαι καὶ δόξει καὶ λόγου δεινότητι πολὺ προέχων τῶν πολιτῶν. 39,5: ὁ Περικλῆς, δεινότητι λόγων πολὺ διαφέρων ἀπάντων τῶν πολιτῶν (...). Továbbá: 40,5: διὰ τὴν δεινότητα τοῦ λόγου. Másik ismétlődő kifejezés „a nagy háborúba belesodorni”: 38,4: ἐμβαλεῖν εἰς μέγαν πόλεμον; 39,3: ἐμβαλεῖν εἰς μέγαν πόλεμον. VOGEL (1889: 535).

¹⁷⁸ Aigina ostromáról Ephoros két egymástól különböző kontextusban is beszámolt, amelyet a FGRHIST 70 F 76-os (apud St. Byz. s. v. Φοινίκαιον) és a FGRHIST 70 F 115-ös *fragmentum* (apud Str. 8,3,33) őrzött meg. Diodórosznál már kétszer szerepel (az egyik 464-ben D.S. 11,70,2–3, míg a második 459-ben D. S. 11,78,3–4, ez utóbbihoz l. Th. 1,195,2–4), amely arra enged következtetni, hogy a szicíliai történetíró szétbontva két külön ostromnak értelmezte azokat PARKER (2013: KOMM. F 196).

¹⁷⁹ SCHWARTZ (1909: 15).

¹⁸⁰ CONNOR más megközelítésben jutott ugyanerre az eredményre. Disszertációjában a háború kitöréséről szóló ephorosi hagyomány konstans továbbélését Diodórosz mellett a bizánci

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

A szöveg következetlenségei miatt Diodórosszal pörölhetünk. A történetíró vagy az ephorosi szöveg elrendezésben volt figyelmetlen, vagy emlékezőtehetsége hagyta cserben.¹⁸¹ Bizonytalanságát nem is rejtette véka alá, amikor a beszámolója végén az okokat nem az ἀκρίβεια mércéjével adta meg, hanem határozatlan névmással csupán körvonalazta a háborúhoz vezető ephorosi okokat.

Az Ephoros-töredék tehát felfűzhető egy következetes vezérfonalra. A *fragmentum* sorra veszi a korabeli Athén politikai életét meghatározó problémákat. Az athéni pénzügyek topikája az első, amely dolgozatunk egyik sarokpontja is.¹⁸² Ephoros egy másik töredékében (FGRHIST 70 F 193 apud Schol. Ar. Nu. 859) beszámolt arról, hogy az elsikkasztott pénz körül már az úgynevezett első peloponnésosi háború idején is heves viták folytak: tudniillik arról, hogy Periklés a spártaiak királyát, Pleistoanaxot megvesztegette:

Περικλῆς πολλῶν ὄντων χρημάτων ἐν τῇ ἀκροπόλει εἰς τὸν πόλεμον τὰ πλείστα ἀνάλωσε. φασὶ δέ, ὅτι καὶ λογισμοὺς διδοὺς τάλαντα εἴκοσιν ἀπλῶς εἰς τὸ δέον ἀνηλωκέναι. φησὶ δὲ Ἐφορος ὅτι μετὰ ταῦτα μαθόντες οἱ Λακεδαιμόνιοι Κλεανδρίδην μὲν ἐδήμεισαν, Πλειστοάνακτα δὲ <ε> τάλαντοισ ἐζημίωσαν, ὑπολαβόντες δωροκίσαντας αὐτοὺς διὰ τὸ φείσασθαι τῆς λοιπῆς Ἀθηναίων γῆς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Περικλέα, μὴ θελήσαντα γυμνῶς εἰπεῖν ὅτι 'δέδωκα τοῖς Λακεδαιμονίω βασιλεῦσι τὸ ἐνδεές'.

A szöveg egységessége mellett szól a háromszor visszatérő λόγου δεινότης kifejezés is.¹⁸³ Már Thukydidés sem mulasztotta el szóba hozni, hogy Periklés „szavai és tettei révén a legbefolyásosabb” (Ford.: Muraközy Gyula).¹⁸⁴ Diodóros 12. könyvének elején, Athén dicséretében a szónokok között említette Periklést. A politikus sikerének kulcsa félelmetes szónoki képességében rejlik. Köztudott, hogy Periklés a szofista mozgalom patrónusa,¹⁸⁵ így nem csoda, ha a politikusra a „csaló”, „szó kiforgató” szónok képe is rávetült. A δεινός jelzőből képzett δεινότης pejoratív értelemben szerepel Ephorosnál is, forrásvidékét a korabeli ókomédia költészetben találjuk.

A következőkben a negatív Periklés-portré nyomába eredünk. Minták pedig akadnak. Hérodotosnál és az oxyrynchosi *Hellénika* szerzőjénél találunk olyan *exemplumokat*, amelyek az egyén személyes motivációiból kirobbantott háborúról szólnak.¹⁸⁶ Ezek mellett Ephorosnak szüksége volt egy közvetlen Periklés-ellenes

Maximos Plaudésnél, Ióannés Tzetzésnél és Thukydidés-*scholionok*nál is kimutatta CONNOR (1960: 1–18).

¹⁸¹ Aristodémosnál az elbeszélés sorrend éppen fordított: a diodórosi 39–40-es fejezetek elbeszéléssével kezd, végül a 38-as *caput*ból emel át bizonyos elemeket PARKER (2013: KOMM. F 196).

¹⁸² PARMEGGIANI (2011: 425).

¹⁸³ PARMEGGIANI (2011: 419).

¹⁸⁴ Th. 1,139,4.

¹⁸⁵ KERFELD (2003: 25).

¹⁸⁶ A görög történetírás atyja már művének nyitányában a görög-perzsa háború eredetét egyének „magánakció-sorozataként” írja le. Az ötödik és hatodik könyvében az egyének felé fordul, politikai állásfoglalást mellőzve dicséri azok érdemeit. A periklési történethez hasonló

invektívára is, hogy az athéni *imperiumot* megtestesítő politikust egyszerű háborús uszító képében festhesse le.

Az első kézenfekvő forráscsoportnak Isokratés szónoki beszédei látszanak. Viszont itt hiába keressük a negatív Periklész-alakot. Az athéni politikusnak csak dicsérő szavak jutnak, erkölcsi megítélésekor a *σωφρονέστατος*, *δικαιότατος* és a *σοφώτατος* jelzőket használja.¹⁸⁷ Isokratés egy másik helyen Periklész állami pénzügyekről való gondoskodását dicséri szembeállítva a későbbi demagógokkal: οὐκ ἐπὶ τὸν ἴδιον χρηματισμὸν ὤρμησεν, ἀλλὰ τὸν μὲν οἶκον ἐλάττω τὸν αὐτοῦ κατέλιπεν ἢ παρὰ τοῦ πατρὸς παρέλαβεν.¹⁸⁸

A vizsgálatba Thukydidész szintén érdemes belevonnunk. A peloponnésosi háború írója Ephoros leírásával ellenkező képet festett az athéni államférfiről.¹⁸⁹ Periklész a *pronoia* eszményét képviseli. A Periklész által előirányzott stratégia Athén győzelmét szavatolta volna, ám utódai nem a politikus által kijelölt úton haladtak. Ez a Periklész mindvégig késznek mutatkozik arra, hogy személyes érdekeit alárendelje a közjónak, pénzügyi kérdésekben feddhetetlennek mutatkozzék.¹⁹⁰ Személyes indítékait – ha vannak is – Thukydidész eltitkolta, nincs szó a Periklész körét ért támadásokról, az életrajzi vonatkozásokat az athéni történetíró szinte teljesen mellőzte.

Csakhogy a demokratikus berendezkedésnek akadnak hibái, s ezt Thukydidész is tudta.¹⁹¹ Mészáros Tamás nemrégiben hangsúlyozta, hogy az athéni történetírónak Periklész szájába adott híres halotti beszédét, mint a demokrácia intézményének dicséretét, árnyalni kell. Tanulmányában meggyőzően érvel amellett, hogy a beszéd egyes elemei arra utalnak,

körülményeket olvashatunk a görög-perzsa háború előestéjén fellobbanó ión lázadásról. A lázadásra helytelen lenne egyfajta „nemzeti” töltetű felkelésként tekintünk. Hérodotos a felkelés kiindulásának Histiaios és Aristagoras személyes indítékait jelölte meg, de igazi okát nem tárja fel olvasói előtt EHRENBERG (1973: 98). Milétos városának tyrannosa, Aristogoras a periklési ékesszólás birtokosa PARMEGGIANI (2011: 438–439). A felkeléséhez szövetségeseket keresve az athéniakat is felkereste. Az népgyűlésen „fűt-fát ígértetett az athéniaknak”, végül meggyőzte őket, hogy segítsék a milétosziakat a perzsákkal szemben (Hdt. 5,97). A párhuzam szembeötlő Hérodotos és Ephoros között: mindkét történetben egy sorsfordító háború előestéjén találjuk magunkat. A közösséget népamító beszéddel megtevesztik (*διαβάλλειν*), hogy az egyéni érdekeiket érvényesíteni tudják. Az oxyrhynchosi *Hellénika* írója mutat Periklész indítékaival hasonló vonásokat (FGRHIST 66 F 1 col. II. 2–3 [*P. Oxy.* 842]). A korinthusi háború kiobbantásához vezető okokat nem a perzsák hosszú távú stratégiája, vagy Agésilaos hazahívása alapozta meg, hanem a személyes érdekek, pontosabban a meggazdagodás alkalmá. Az elbeszélés a perzsák által megbízott rhodosi Timokratés köré épül, akit megvesztegetés céljából küldenek a görög vezetőkhez, hogy városaik csatlakozzanak egy Spárta ellen tervezett háborúhoz PARKER (2013: KOMM. F 196).

¹⁸⁷ Isoc. *De bigis* 28,6–8.

¹⁸⁸ Isoc. *De Pace* 126.

¹⁸⁹ Thukydidész idealizált Periklész ábrázolásához tömör összefoglalás: SCHUBERT (1994: 11–16).

¹⁹⁰ Th. 2,65,8, GRIBBLE (2006: 455–458).

¹⁹¹ ERBSE vizsgálatai Thukydidész saját, a beszédeiről szóló állítására irányult (Th. 1,22). A kutató szerint a ὅς δ' ἄν kezdetű mondatban az ἄν modális partikula nem potenciális, hanem irreális értelmű, amely egészen más megvilágításba helyezheti a thukydidészi beszédek (köztük a négy Periklész szájába adott beszéd) tartalmát ERBSE (1953: 57).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

Periklés tisztában volt a demokrácia hibáival.¹⁹² De Thukydidés nyíltan nem bírálta Athén vezető politikusát.¹⁹³

Harmadik forráscsoportunk a korabeli komédiaköltészet.¹⁹⁴ Itt kristályosodnak ki igazán a Periklés-ellenes politikai csoportok és a *démos* nézetei. A fennmaradt töredékek tanúsága szerint a komédia színpadán Periklés már a 440-es évektől központi téma volt.¹⁹⁵ Telekleidés, Hermippos, Kratinos komédiáiban gyávának,¹⁹⁶ háborús uszítónak¹⁹⁷ Zeusszal¹⁹⁸ való párhuzamba állítása után μέγιστος τύραννος-ként¹⁹⁹ emlegették a politikust. A három forráscsoport arról tanúskodik, hogy az 5. századi athéni politika színpadán kell keresnünk Ephoros negatív Periklés-portréját, ahol parázsló vita folyt a felelősség kérdéséről, és mint láttuk, a kérdésre eltérő válaszokat adtak.

Ephoros alighanem a komédiaköltők magyarázatát fogadta el.²⁰⁰ Az ókomédia világában a személyek elleni invektívák, személyes motívumok a fontosak, tehát Ephoros ezt tekintette kiindulópontjának Periklés alakjának megformálásakor.²⁰¹ A komédiailrodalom történeti forrásként kezelése már a 4. századtól bevett gyakorlatnak számított,²⁰² s mindazonáltal a kyméi történetíró saját módszertani elveinek is megfelelt. A komédia szerzői Periklésszel egyidősek, beszámolóik így az ἀκριβέστατα kategóriájába sorolhatóak. Ephoros a politikus bűnösségét Aristophanés *Acharnaibeliék* és Eupolis ΔΗΜΟΙ c. komédiája szöveghelyeivel igazolta,²⁰³ azokat történeti forrásokként kezelte, és mintegy „hivatkozásként” illesztette beszámolója végére.

Előrebocsátva az összegzést: Thukydidés nyomán Ephoros olvasóközönsége ismerte azokat a politikai okokat, amelyek 431-ban a háborúhoz vezettek. Ephoros éppen

¹⁹² MÉSZÁROS (2010: 61–72).

¹⁹³ Thukydidés közvetlenül a háború előtt egyetlen egyszer tesz utalást Periklés bűnösségére. A spártaiak a kylóni vérbűntől való megtisztulásra szólították fel az athéniakat, pontosabban, hogy távolítsák el az anyai ágon az Alkmeónida nemzetségből származó Periklést, aki a rokoni kapcsolatai révén válik a háború okozójává (Th. 1,127).

¹⁹⁴ SCHUBERT (1994: 5–9).

¹⁹⁵ Részletes elemzéshez: RUSTEN (2006: 547–588).

¹⁹⁶ Hermipp. Frg. 47.

¹⁹⁷ Ar. Ach. 425.

¹⁹⁸ Telec. Frg. 42; 44; Ar. Ach. 530.

¹⁹⁹ A homérosi fellegettorlaszó Zeus-kép parodisztikus változata: Cratin. Frg. 240; 241.

²⁰⁰ K. J. DOVER amellettt érvelt, hogy Ephoros félreértelmezte az Aristophanés korabeli politikai komédia valódi mondanivalóját. Ez abból következhetett, hogy Ephoros nem a klasszikus Athén miliójében született. A politikától való elidegenedése, a történeti igazság és fikció közötti határ elmosódása vezetett odáig, hogy történetíró az anekdotákat, rágalmakat és pletykákat valós történeti tényekként kezelte DOVER (1988: 50).

²⁰¹ Ez az eljárás viszont nem szokatlan. Ephoros kortársa, Theopompos a *Philippikájának* 10. könyvében kitérőt tesz és az 5. századi athéni demagóg politikusokra tekint vissza. Theopompos kiinduló forrásai ugyanúgy a komédia- és a pamfletirodalom HOSE (2006: 682).

²⁰² RUSTEN (2006: 556–557)

²⁰³ Ephoros ókomédia idézeteihez (különösképpen az Eupolis-szöveghely problémáikájához) I. PARKER (2013: KOMM. F 196); CONNOR (1960: 63–71).

ezért Thukydidéstől eltérő válaszokat keresett. Alighanem azért, mert a görög gondolkodásmódban az élet minden területére kiterjedő agonisztikus személet²⁰⁴ ösztönözte Ephorost, hogy túlszárnyalja Thukydidés írói teljesítményét és felülírja a háború Thukydidés által lefektetett ἀληθεστάτη πρόφασις-át. Ebben a versengésben még a mester, Isokratés is alulmarad, hiszen láttuk, hogy teljesen ellentétben áll egymással kettejük Periklésről alkotott véleménye.

Ephoros a komédia-irodalom felhasználásával a Thukydidés Periklését mint nyilvános vezetői funkcióban lévő szereplőt „magánemberre” fokozta le. Ephoros Periklése saját céljait tekinti elsőrendűnek a közösséggel szemben, s hogy a számonkérést elkerülje, betegséget színlel. Unokaöccse tanácsára végig a háború kirobbantásán spekulál és mindent el is követ, hogy az elszámoltatást elkerülje. Ez az ábrázolásmód sehogyan sem egyeztethető össze a Thukydidés által lefestett Periklés-képpel. Ephoros történetében felborul a demokrácia eszméjén nyugvó város-polgár-vezető közötti egyensúly: az önző célokat hajszoló magánszemély, Periklés, a városi szférába befurakodva pusztulásba taszítja a várost és annak polgárait. Thukydidés az elbeszélés-technika alkalmazásával formálta meg szereplőit, a beszédek révén – Ritoók Zsigmond szavaival élve – azok szemléletmódokat képviselő típusokká váltak.²⁰⁵ Diodóros összesűrített Ephoros-szövegéből erre vonatkozólag szinte semmit sem tudunk mondani, csupán annyit, hogy Periklés gygyvere a λόγου δεινότης, annak meggyőző erejével a háború kérdése eldőlt.

Mindezekén túl Ephoros Periklés-képe párhuzamba állítható a spártai Lysandros-portré egyes motívumaival is. Így, ahogyan a spártai *hégemonia* végét Lysandros tervei okozták, Ephoros hasonló szerepet szánt Periklésnek az athéni uralom megdöntésében. Ebben az esetben sem ő a közvetlen kiváltó ok. Lysandroshoz hasonlóan Periklés csak elindította városát a bukáshoz vezető úton. A szövetséges városállamok közötti egyensúly megbillenni látszik, amikor a délosi szövetség pénze Athénba, pontosabban Periklés kezébe kerül. A pénz beáramlása Athént a *tryphé* és a *pleonexia* városává emeli. A FGRHIST 70 F 193-as töredékben (apud Schol. Ar. Nu. 859) Periklés, hogy célját elérje, a megvesztegetés eszközétől sem retten vissza.

Összegezve az elmondottakat, világos, hogy Ephoros megelőzte Aristotelés és a peripatetikusok korát, a *Historiai* fontos állomás a Plutarchos által tökélyre vitt görög nyelvű életrajzi irodalom kialakulásában.

Történetíróknak célkitűzése volt, hogy etikai szempont szerint közelítsen egy *politeiá*hoz és az állam *paideiá*ját kapcsolatba hozza vezetőinek *éthosz*ával. Ezek létfontosságúak a *politeia* *hégemoniá*vá válásában vagy a hatalom elvesztésében. Az egymást váltó *hégemoniák* füzére a polybiosi *translatio imperii* gondolanak csíráit sejtetik.

Ephoros történeti szereplőinek értékelésekor hasonló tipológia alapján dolgozott: a Lykurgos-Themistoklés és Periklés-Lysandros portrék között hasonlóságokra bukkanunk, s talán nem túlzás, ha ezeket a kapcsolódási pontokat a *hégemonia* alapításával vagy bukásával hozzuk összefüggésbe.

²⁰⁴ Az agonisztikus személetről l. NIETZSCHE (1988: 37–50).

²⁰⁵ NÉMETH–SZILÁGYI–RITOÓK–SARKADY (2006: 624).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

Eredményeink alapján módosíthatjuk Schwartz listáját. Nyomatékosítanunk kell, hogy Diodóros szövegéből kiindulva Ephoros eredeti elgondolására igyekeztünk rávilágítani a közvetett és a korabeli 4. századi hagyományának bevonásával. Úgy ítéljük meg, a kérdéskör tárgyalása további vizsgálatot érdemel, számos ponton továbbvihető (más történeti alakok megvizsgálásával). Diodóros 11. könyvébe visszalapozva a névjegyzék a következőképpen alakul:

Spártai *hégemonia*:

Leónidas *aristeiája* Thermopylainál

Pausanias áruháza

Athén *hégemoniája*:

Aristeidés dicsérete (?)

Themistoklész-*enkómion*

Myrónidész győzelme az első peloponnésosi háború idején Oinophytánál

Periklész *negatív portréja*

Spárta második *hégemoniája*:

Lysandros hatalomátvételi kísérlete

Thébai uralma:

Pelopidas méltatása

Epameinondas dicsérete

A hadvezéreket és államférfikat hozzárendeltük a *hégemoniáikhoz*. A vezető nagyhatalmak váltakozása így szembevetendő. A kyméi historikus a görög civilizáció hajnalát a Peloponnésosi félszigetre bevándorló dór törzsekben látta meg, így a spártai *politeia* kitüntetett szerepe vitathatatlan. Spárta sikertörténete (ti. hatalmának kiterjesztése) a lykurgosi *agógé*nek köszönhetően kezdődik el. Ez mégsem jelent töretlen, öt évszázadot felölelő uralmat.

Igyekeztünk érveket felsorakoztatni, hogy Strabón *locus classicus*-a (FGRHIST 70 F 118 apud Str. 8,5,5) nem rögzítette pontosan Ephoros eredeti elképzelését a nagyhatalmak sorozatáról. A kyméi történetíró egyetemes történetében Athén éppúgy szerephez jutott, mint a spártai vagy thébai nagyhatalom.

Spártához hasonlatos ideákat találtunk, amikor Athén vezető erényeit rekonstruáltuk Diodóros Athén-*enkómion*jából és Isokratész beszédeinek egy-egy részletéből. Arra következtettünk, hogy Ephoros is az athéni *paideia-logos* eszméiben hitt, melyek a várost a Hella feletti vezető pozícióba emelik.

Ephoros szerint a spártai uralom a perzsa invázió idején, Pausanias áruháza következményeként szakadt meg. Itt jutott Athén vezető szerephez. A hatalom kiterjesztését Themistoklész és (esetleg) Aristeidész sikeres politikai szerepvállalása segítette elő.

A *Pentékontaetia* időszaka a görög történelem olyan periódusa, amelynek részletes tárgyalását szinte egyedül Diodóros Sikeliótész *Bibliothékéje* kínálta. A források

szűkösségből erednek a korszak kronológiájának bizonytalanságai is.²⁰⁶ E tekintetben a *P. Oxy.* 1610-es papirusz töredékei új adatokkal szolgálhatnak. A papirusz 3. és a 4+5. töredékei más megvilágításba helyezhetik Themistoklés szerepét az athéni *hégemonia* kialakításában. Diodóros utalásai is ebbe az irányba mutatnak, s megerősítik feltevésünket.

Az első világtörténetet megalkotó Ephoros Eris istennő mindvégig versengésre ösztökélte. 4. századi történetírónkat furcsa kettőség jellemzi: egyszerre kötődik a korábbi historikusok nemzedékéhez, és szakad el az 5. századi hagyománytól. Ephoros a görög historiográfia egyfajta lázadó egyénisége volt, sikeressége pontosan ebben állt. Thukydidésszel folytatott *aemulatio*ja a szakirodalom és a peloponnésosi háborúról szóló beszámolója alapján is nyilvánvaló. Thukydidés Themistoklés- és Periklés-ábrázolása a 4. századi történetíró keze alatt átalakult, s új nézőpontot kínált Athén tenger feletti hatalmának felfogásához. A végeredmény az elődökhöz képest egy merőben új értelmezés. Athén *imperium*ának kezdetét Themistoklés nevével, míg bukását Periklés politikai tevékenységével fémjelezte. Ephoros olvasóközönsége kimondatlanul is pontosan tudta, hogy Ephoros itt Thukydidés híres *synkrisis*ére reflektált.

Utolsó szereplőnk a peloponnésosi háború utolsó éveiben lép porondra. Úgy látszik, Spárta egy második esélyt is kap uralmának kiterjesztéséhez, de Ephoros előadásában Lysandros személyes indítékai ezt a *hégemoniát* már sikere pillanatában bukásra ítélik, s közel húsz év múlva Leuktránál Epameinondas tűnik fel a *hégemonia* birtoklásának igényével.

Az athéni-*paideiá*hoz fűzött gondolattal zárjuk Ephoros-dolgozatunkat. Megfelelhet-e Periklés a szofista-eszme elkötelezett híveként ennek a Diodóros és Isokratés által felvázolt eszményi képnek? Az a benyomásunk, hogy nem. Periklés a 4. századi kollektív emlékezetben inkább magasan képzett *rhétor* és demagóg, mintsem az ideális politikus megtestesítője.²⁰⁷ Ephoros Periklése a szofisták által meghonosított „új-*paideia*” eszméjének a képviselője. Sajátos és sokatmondó, hogy a korabeli gondolkodás Periklést összekapcsolta a szofistákkal. Periklés csúcsonos fejformája egyes ókomikus-értelmezés szerint mesterével, a szofista Anaxagorással áll kapcsolatban, akit a korabeli Athén egyszerűen a *νοῦς* megtestesítőjeként tartott számon.²⁰⁸ Ezt a Periklést saját céljai elérésében népámító beszéde segíti. Ennek azonban nagy ára van: a politikus az egész közösséget az uralmuk végét jelentő háborúba sodorja. A peloponnésosi háború kitörését taglaló *exemplum* Ephoros számára alkalmat adott arra, hogy a szofista *paideia* neveltjének, Periklésnek a példáján keresztül illusztrálja az e tanításában rejlő, az athéni *politeiára* leselkedő veszélyeket.²⁰⁹ Athén bukását tehát a bölcselők új nevelési elveiben látta, az összeomláshoz vezető szálak pedig mind a „*paideia nea*” gyermekénél, Periklésnél érnek össze.

²⁰⁶ JUHÁSZ (2008: 31).

²⁰⁷ SCHUBERT (1994: 6).

²⁰⁸ Vö. Eup. Frg. 93; Frg. 240, Frg. 71; Telec. Frg. 44. ; Plut. *Per.* 4,6.

²⁰⁹ SCHACHERMEYR hasonló elméletet fogalmazott meg a thasosi Stésimbrotos művével kapcsolatban SCHACHERMEYR (1965: 1–23).

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

IRODALOMJEGYZÉK

- AFRICA 1962 = T. W. AFRICA: *Ephorus and Oxyrhynchus Papyrus 1610*. AJP (1983) 86–89.
- ALONZO-NÚÑEZ 1990 = J. M. ALONZO-NÚÑEZ: *The Emergence of Universal Historiography from the 4th to the 2nd Centuries. B. C.* In: G. Schepens –E. De Keyser–H. Verdin (eds.): *Purposes of history*. Studia Hellenistica. Leuven 1990, 173–192.
- ALONZO-NÚÑEZ 2002 = J. M. ALONZO-NÚÑEZ: *The Idea of Universal History in Greece: From Herodotus to the Age of Augustus*. Amsterdam 2002.
- AVENARIUS 1956 = G. AVENARIUS: *Lukians Schrift zur Geschichtsschreibung*. Meisenheim/Glan 1956.
- BARBER 1935 = G. L. BARBER: *The Historian Ephorus*. Cambridge 1935.
- BURDE 1974 = P. BURDE: *Untersuchungen zur antiken Universalgeschichtsschreibung*. München 1974.
- BLANKENSHIP 2009 = C. BLANKENSHIP: *The Role of the Individual in Ephorus' Histories*. Thesis 2009. <http://www.dartmouth.edu/~classics/docs/christopherblankenshiptesis.pdf> (2013. 10. 08)
- CANFORA 1999 = L. CANFORA: *La storiografia greca*. Milan 1990.
- CARTWRIGHT–WARNER 1997 = D. CARTWRIGHT –R. WARNER: *A Historical Commentary on Thucydides: A Companion to Rex Warner's Penguin Translation*. Ann Arbor 1997.
- CHAMBERS 1975 = J. T. CHAMBERS: *The fourth-century Athenians view of their fifth-century empire*. La Parola Del Passato (1975) 177–191.
- CLARKE 2008 = K. Clarke: *Making Time for the Past: Local History and the Polis*. Oxford 2008.
- CONNOR 1960 = W. R. CONNOR: *Studies in Ephorus and Other Sources for the Cause of the Peloponnesian War*. (Thesis) Princeton University 1960.
- DOVER 1988 = K. J. DOVER: *Anecdotes, Gossip and Scandal*. In: *The Greeks and Their Legacy: Collected Papers Vol. 2*. Oxford 1988, 45–52.
- DREWS 1963 = R. DREWS: *Ephorus and History Written kata genos*. AJP 84 (1963) 244–255.
- ERBSE 1953 = H. ERBSE: *Über eine Eigenheit der thukydideischen Geschichtsbetrachtung*. RM 96 (1953) 38–62.
- ENGELS 1998 = I. ENGELS: *Stesimbrotos of Thasos (1002)*. In: F. Jacoby–G. Schepens (eds.): *Die Fragmente Der Griechischen Historiker Continued: Part Four : Biography and Antiquarian Literature IV a: Biography*. Fascile 1: the Pre-Hellenistic Period. Leiden 1998.
- FLOWER 1994 = M. A. FLOWER: *Theopompus of Chios: History and Rhetoric in the Fourth Century B.c.* Oxford 1994.
- FORNARA 1983 = C. W. FORNARA: *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*. Berkeley 1983.

- GEDDES 2007 = A. GEDDES: *Ion of Chios and Politics*. In: V. Jennings–A. Katsaros (eds.): *The World of Ion of Chios* (Mnemosyne. Supplementum 288.) Leiden, Boston 2007, 110–138.
- GENTILI–CERRI 1983 = B. GENTILI–G. CERRI: *Storia E Biografia Nel Pensiero Antico*. Roma 1983.
- GOMME 1959 = A. W. GOMME: *A Historical Commentary on Thucydides: I*. Oxford 1959.
- GREEN 2010 = P. GREEN (ed.): *Diodorus Siculus, the Persian Wars to the Fall of Athens: Books 11–14.34 (480–401 BC. E.)*. Austin 2010.
- GRENFEL–HUNT 1919 = B.P. Grenfell–A. S. Hunt (eds.): *The Oxyrhynchus papyri XIII*. London 1919.
- GRIBBLE 2006 = D. GRIBBLE: *Individuals in Thucydides*. In: A. Rengakos–A. Tsakmakis (eds.): *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden 2006, 439–468.
- HOMEYER 1962 = H. HOMEYER: *Zu den Anfängen der griechischen Biographie*. *Philologus* (106) 1962, 75–85.
- HOLZAPFEL 1879 = L. HOLZAPFEL: *Untersuchungen über die Darstellung der griechischen Geschichte von 489 bis 413 vor Chr. Bei Ephoros Theopomp U.a. Autoren*. Leipzig 1879.
- HORNBLOWER 2011 = S. HORNBLOWER: *The Fourth-Century and Hellenistic Reception of Thucydides*. In: *Thucydidean Themes*. Oxford 2011, 286–322.
- HOSE 2006 = M. HOSE: *Peloponnesian War: Sources Other Than Thucydides*. In: A. Rengakos – A. Tsakmakis (eds.): *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden 2006, 669–690.
- JACOBY II A 1926 = F. Jacoby (ed.): *Die Fragmente der Griechischen Historiker. II. A*. Berlin 1926.
- JACOBY II. C 1926 = F. Jacoby (ed.): *Die Fragmente der Griechischen Historiker. II. C*. Berlin 1926.
- JUHÁSZ 2008 = JUHÁSZ E.: *Ephoros-fragmentumok*. Szakdolgozat. ELTE BTK. 2008.
- KATSAROS 2013 = A. KATSAROS: *Ion of Chios (392)*. In: I. Worthington (ed.): *Brill's New Jacoby*. Brill Online. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-jacoby/ion-of-chios-392-a392> (2013. 12.11.)
- KERFELD 2003 = G. B. KERFELD: *A szofista mozgalom*. Budapest 2003.
- KONISHI 1970 = H. KONISHI: *Thucydides' method in the episodes of Pausanias and Themistocles*. *AJPh* 91 (1970) 52–69.
- LAQUEUER 1911a = R. LAQUEUER: *Ephorus. 2. Die Disposition*. *Hermes* 46 (1911) 321–354.
- LAQUEUER 1911b = R. LAQUEUER: *Ephorus. 1. Die Prooimien*. *Hermes* 46 (1911) 161–206.
- LUCE 1997 = T. J. LUCE: *The Greek Historians*. London 1997.
- MARINCOLA 1997 = J. MARINCOLA: *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge 1997.
- MARINCOLA 2001 = J. MARINCOLA: *Greek Historians*. Oxford 2001.

Az egyén szerepe a kyméi Ephoros világtörténeti munkájában

- MARINCOLA 2007 = J. MARINCOLA: *Universal History from Ephorus to Diodorus*. In: J. Marincola (ed.). *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden 2007, 171–179.
- MERITT–WADE-GERY–MCGREGOR 1949 = B. D. MERITT – H. T. WADE-GERY – M.F. MCGREGOR: *The Athenian Tribute Lists: 2*. Cambridge 1949.
- MEYER = E. MEYER: *Die Entwicklung der Ueberlieferung über die lykurgische Verfassung*. RhM 41 (1886) 560–591.
- MÉSZÁROS 2010 = MÉSZÁROS T.: *Demokratikus értékek Periklész temetési beszédében (Th. 2,37)* In: Mayer P. – Tar I. (eds.): *Fikció és propaganda az ókorban: válogatás a VIII. Magyar Ókortudományi konferencia előadásából*. (Szeged, 2008. május 22–25). (Acta Antiqua et Archaeologica. Acta Universitatis Szegediensis. Supplementum XII.) 2010, 61–72.
- MOMIGLIANO 1993 = A. MOMIGLIANO: *The Development of Greek Biography*. Cambridge 1993.
- NATALI 1989 = C. NATALI: *Paradigma: The problems of human acting and the use of examples in some Greek authors of the 4th century B.C.* Rhetoric Society Quarterly (19) 141–152.
- NÉMETH –SZILÁGYI – RITOÓK –SARKADY 2006 = NÉMETH GY. – SZILÁGYI J. GY. – RITOÓK ZS. – SARKADY JÁNOS: *Görög művelődéstörténet*. Budapest 2006.
- NICOLAI 2006 = R. NICOLAI: *Thucydides Continued*. In: A. Rengakos – A. Tsakmakis (eds.): *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden 2006, 693–720.
- NIESE 1909 = B. NIESE: *Wann hat Ephoros sein Geschichtswerk geschrieben?* Hermes 44 (1909) 170–178.
- NIETZSCHE 1988 = F. NIETZSCHE: *A homéroszi versengés*. In: Ifjúkori görög tárgyú írások. (Ford: Molnár A.) Budapest 1988, 37–50.
- PARKER 2013 = V. PARKER: *Ephoros (70)*. In: I. Worthington (ed.): *Brill's New Jacoby*. Brill Online.
<http://www.encyclon.brill.nl/entries/brill-s-new-jacoby/ephoros-70-a70> (2013. 10. 08)
- PARMEGGIANI 1999 = G. PARMEGGIANI: *Mito e Spatium historicum nelle Storie di Eforo di Cuma (Note a Eph. FGrHist 70 T 8)*. *Rivista Storica dell'Antichità* 29 (1999) 107–125.
- PARMEGGIANI 2011 = G. PARMEGGIANI: *Eforo di Cuma: studi di storiografia greca*. Bologna 2011.
- PELLING 2007 = C. PELLING: *Ion's EPIDAMIAI and Plutarch's Ion*. In: V. Jennings – A. Katsaros (eds.): *The World of Ion of Chios (Mnemosyne. Supplementum 288.)* Leiden, Boston 2007, 75–109.
- POWNALL 2004 = F. POWNALL: *Ephorus's History*. In: *Lessons from the Past. The moral use of history in fourth-century prose*. Ann Arbor 2004, 113–142.
- PRENTICE 1934 = W. K. PRENTICE: *The Character of Lysander*. *American Journal of Archaeology* 38 (1934) 37–42.

- REINHOLD 1985 = M. REINHOLD: *Human Nature as Cause in Ancient Historiography*. In: J. W. Eadie – J. Ober (eds.): *The Craft of the Ancient Historian: Essays in Honor of Chester G. Starr*. Lanham 1985, 21–40.
- RHODES 2006 = P. J. RHODES: *Thucydides and Athenian History*. In: A. Rengakos – A. Tsakmakis (eds.): *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden 2006, 523–546.
- RUBINCAM 1976 = C.R. RUBINCAM: *A Note on Oxyrhynchus Papyrus 1610*. *Phoenix* 30 (1976) 357–66.
- RUSTEN 2006 = J. RUSTEN: *Thucydides and Comedy*. A. Rengakos – A. Tsakmakis (eds.): *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden 2006, 547–558.
- SACKS 1982 = K. S. SACKS: *The Lesser Proemia of Diodorus Siculus*. *Hermes* 110 (1982) 434–443.
- SAMUEL 1968 = D.H. SAMUEL, *Cyme and the Veracity of Ephorus*. *TAPA* 99 (1968) 375–388
- SCHACHERMEYR 1965 = F. SCHACHERMEYR: *Stesimbrotos und seine Schrift über die Staatsmänner*. Wien 1965.
- SCHEPENS 1977 = G. SCHEPENS: *Historiographical Problems in Ephorus*. In: *Historiographia antiqua: commentationes Lovanienses in honorem W. Peremans septuagenarii editae*. Leuven 1977, 95–118.
- SCHEPENS 2007 = G. SCHEPENS: *History and Historia: Inquiry in the Greek Historians*. In: J. Marincola (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden 2007, 39–55.
- SCHUBERT 1994 = C. SCHUBERT: *Perikles*. Darmstadt 1994.
- SCHWARTZ 1905 = E. SCHWARTZ: *Diodoros*. In: G. Wissowa (ed.): *RE* 5.1–2. Stuttgart 1905, 663–704.
- SCHWARTZ 1907 = E. SCHWARTZ: *Ephoros*. In: G. Wissowa (ed.): *RE* 6.1. Stuttgart 1907, 1–16.
- SCHWARTZ 1909 = E. SCHWARTZ: *Die Zeit des Ephoros*. *Hermes* 44 (1909) 481–502.
- SHRIMPTON 1977 = G. SHRIMPTON: *Theopompus' Treatment of Philip in the Philippica*. *Phoenix* 31 (1977) 123–144.
- SMITH 1948 = R. E. SMITH: *Lysander and the Spartan Empire*. *Classical Philology* 43 (1948) 145–156.
- STYLIANOU 1998 = P. J. STYLIANOU: *A Historical Commentary on Diodorus Siculus, Book 15*. Oxford 1998.
- TRACY 2009 = S. V. TRACY: *Pericles: A Sourcebook and Reader*. Berkeley 2009.
- VOGEL 1889 = F. VOGEL: *Ephoros und Diodor über den Ausbruch des peloponnesischen Krieges*. *RhM* 44 (1889) 532–539.
- VOLQUARDSSEN 1868 = C. A. VOLQUARDSSEN: *Untersuchungen über die Quellen der griechischen und sizilischen Geschichte bei Diodor, Buch XI bis XVI*. Kiel 1868.
- WICKERSHAM 1994 = J. M. WICKERSHAM: *Hegemony and Greek Historians*. Lanham 1994.

Individuals in Ephorus' *Historiai*
The Beginning and the End of the Athenian hegemony

Moralizing tendencies and the description of ethical models form a more significant part in the Greek historiography of the 4th century BC than the objective narration of historical events. With the descent of the cultural and political boundaries of the Greek *polis*, the significance of individuals gained ground gradually. This process also had an effect on the development of the Greek historiography, inasmuch as the actions of individuals and the *Tychē* were considered to rule the whole course of human history. These features played a prominent part in the *Histories* of Ephorus (c. 405 BC – c. 330 BC).

There is a general agreement recently among scholars that Ephorus described the Greek history as a continuous reconfiguration of subsequent hegemonies while defining meticulously those particular ethical principles that guaranteed the rise or the fall of the state (*politeia*). According to Ephorus, a *politeia* to be able to function as a *hēgemonia* by following appropriate moral/ethical principles and teachings. In this essay, I attempt to reconstruct the portraits of the Athenian hegemony's politicians (Aristides, Themistocles, Pericles) based on the Ephorus-fragments, the work of Herodotus, Thucydides, Isocrates, and also the Book XI–XV of *Bibliotheca historica* of Diodorus Siculus, who adapted the concepts of Ephorus.